

ANA TILI

HÁM OQÍW SAWATLÍLLÍGÍ 2

2-bólim

Uliwma orta bilim beriw mektepleriniń
2-klası ushın sabaqlıq

*Ózbekstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw
ministrliği baspaǵa usınıs etedi.*

Jańa basılımi

TASHKENT – 2021

UOK 811.512.121(075.3)
KBK 81.2(Qar)ya71
O 60

Dúziwshiler:

**Sh. Ábdinazimov, B. Qutlímuratov,
Z. Ismaylova, P. Salieva, G. Qutlímuratova**

Pikir bildiriwshiler:

G. A. Allambergenovna –

QMU qaraqalpaq til bilimi kafedrası docenti.

M. Qurbanov – NMPI qaraqalpaq til bilimi kafedrası
oqıtıwshısı, filologiya ilimleriniń kandidatı.

M. Tileuova – Nókis qalalıq 27-sanlı ulıwma orta bilim beriw
mektebiniń baslawısh klass muǵallımı.

Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı 2-bólim [TEKST]: 2-klass ushın sabaqlıq /
Sh. Ábdinazimov [hám basqalar.]. – Tashkent: Respublika bilimlendiriw orayı,
2021. – 120 b.

ISBN 978-9943-7299-0-2

UOK 811.512.121(075.3)
KBK 81.2(Qar)ya71

Shártli belgiler

Sorawlarǵa juwap berıń –

Oqıń, aytıp berıń –

Sáwbetlesiń –

Eslep qalıń –

Respublikalıq maqsetli kitap qorı qarjıları esabınan basıp shıǵarıldı.

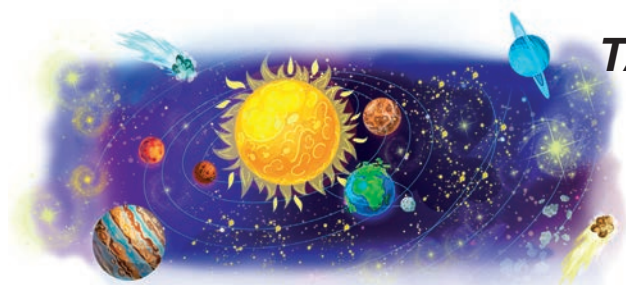
Original maket hám dizayn koncepciyası
Respublikalıq bilimlendiriw orayı tárepinen islendi.

ISBN 978-9943-7523-1-3

© Respublika bilimlendiriw orayı, 2021

MAZMUNÍ

I BÓLIM. JAS EKONOMIST

TAÑ QALARLÍQ
FERMA...

5

WAQÍT
QÁDIRI...

18

II BÓLIM. ILIM HÁM TEXNOLOGIYALAR

25

ROBOT
JASAYMAN

30

ÁJAYÍP OYLAP
TABÍLÍWLAR

36

QUYASH-QUWAT
BERIWSHI
DEREK

III BÓLIM. KEWIL HÁM TIL

JEKE
KITAPXANA

SÓZLERDI ORNÍNDA
QOLLANÍW

42

50

IV BÓLIM. TARIYX GÁZIYNELERI

59

TARIYXÍY ESTELIKLER
HAQQÍNDA NELERDI
BILEMIZ?

64

JAZÍWDÍ KIM
OYLAP TAPQAN?

V BÓLIM. KÓRKEM ÓNER HÁM MÁDENIYAT

**TAÑ QALARLÍQ
BOYAWLAR**

68

**BALALAR
QOSÍQLARÍ**

76

VI BÓLIM. HUQÍQLARÍMÍZDÍ BILEMIZ BE?

85

**HUQÍQ
DEGENIMIZ NE?**

92

**JOL QAĞÍYDASÍ –
ÓMIR PAYDASÍ**

103

**NÁWBETKE
TURÍWDÍ
BILESIZ BE?**

VII BÓLIM. OQÍW JÍLÍ DAWAMÍDA ÓTILGENLERDI TÁKIRARLAW

**OQÍW JÍLÍ
DAWAMÍDA
ÓTILGENLERDI
TÁKIRARLAW**

112

I BÓLIM. JAS EKONOMIST

TAŇ QALARLIQ FERMA

FERMA

Mashinalar payda bolıwı menen adamlar sharwa malların baǵatuǵın fermalar shólkemlestire basladı. Sharwa keste tiykarında baǵıladı, malxanalar mudamı qadaǵalawda boladı. Mallardıń sawlıǵı da baqlanadı. Arnawlı qusshılıq favrikalarında tawıq, qoraz, úyrek, ǵaz sıyaqlı uy qusları baǵıp kóbeytiledi. Qoraz hám tawıqlar kún boyı hawlide dán hám jánliklerdi tawıp, shoqıp jeydi. Ǵaz derlik eń áyyemgi úy haywanı. Adam onnan aldın tek iytti ǵana qolǵa úyretken eken.

1-tapsirma. Sorawlarğa juwap beriń.

1 Arnawlı qusshılıq favrikalarında qanday úy qusları bağıp kóbeytiledi?

2. Sharwa qalay bağıladı, qanday qadaǵalawda boladı?

3. Olardı ne ushın bağıladı dep oylaysız?

2-tapsirma. Súwretten quslardıń atların tabıń.

...

...

...

...

3-tapsirma. Qaysı úy qusları hám haywanlarına tiyisli ekenligin tabıń.

Wáw-wáw, ǵanq-ǵanq, mó-ó-ó, má-á-á.

AT

Quw dalada qoy bağıp,
Atqa minip shabaman.
Jılqımanday jaydarı,
Dárya bolıp aǵaman.

Baǵdıń qızıl gúlindey,
Qulpirip tur keń dala.
Atıń keler súrinbey,
Ǵarǵıp óter salmadan.

Oqıranar jániwar,
Taqır jerge kelgende,
At bolsa da arı bar,
Keń dalanı kórgende.

Men aldıma ayaqtı,
Sıǵalap kóz taslayman.
Ústimdegi adamdı,
Jıǵılsa da baspayman.

Ala shubar tulparım,
Ayǵa zuwlap ushayın.
Atqa miniw baxıt dep,
Bálent kókti qushayın.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. At insanǵa qanday xızmet etedi?
2. Jıǵılsam da adamdı baspayman” degen sózlerdi qalay túsinemiz?

2-tapsırma. At haqqında maǵlıwmatlardı oqıń. Attıń háreketlerin bildiretuǵın sózlerdi aytıp berıń.

Adam áyyemgi dáwirlerden baslap, attı qolǵa úyretken. At adamlardıń birinshi járdemshisi bolıp kelmekte. Attıń balası – tay. Onı tayınshaq dep te ataymız. Atımızdıń “Jorǵa” degen laqabı bar.

3-tapsırma. Qosıqtı buwıńǵa bólip oqıń. Mánisin aytıp berıń.

Ala shubar tulparım,
Ayǵa zuwlap ushayın.
Atqa miniw baxıt dep,
Bálent kókti qushayın.

QOYLAR

Kún kesh boldı. Qoylar da shubırıp kelip qaldı. Óskin, mayda júnleri jelpildep qoylar awılǵa aralastı. Qálimbetiń apası:

– Qálimbet, qoylardıń aldınan shıǵıp qoy qoraǵa qama! – dedi.

Qálimbet ornınan qozǵala qoymadı.

– Apa, hár kúni qoylardı qoraǵa qamaw meni zeriktirdi. Qoylar hárkimniń qorasına qashıp búldiredi, – dedi. Anası basın shayqap:

– Qıstıń kúni kiyiw ushın ayaǵıńa shulıq toqıp beriwdi soraǵan kim edi?

– Men, – dedi Qálimbet.

– Men saǵan jún kóylekti otken jılı qanday júnnen toqıp bergem edim?

– Qoydıń júninen.

– Men saǵan kelte tondı qanday teriden tigip bergem edim?

– Qoy terisinen, – dedi Qálimbet.

– Kiyiz baypaqtı aǵań qanday júnnen islep bergem edi?

Qálimbet uyalıp, dım úndemesten qoylardı qoy qorasına ayday basladı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Anası ne dedi?

3. Qálimbet ne ushın uyaldı?

2-tapsırma. Berilgen tekstten paydalanıp, qoy júninen toqılatuǵın zatlardıń atların aytıp berıń.

ER JÚREK ADAM

Gúz kúnleriniń biri edi. Kesh bolǵanda qoy hám sıyırlar qoradan tım-tıraqay qasha basladı.

– Ne bolıp qaldı? Ol jerde ne bar? – dep qıshqırdı ferma baslıǵı Muratbay.

Juwap esitilmedi. Qoy hám sıyırlardıń qasında heshkim joq edi. Muratbay haywanlardı kimniń quwıp atırǵanın bilmekshi bolıp qoraǵa kirdi. Ol jerde de heshkim joq eken. Usı waqıtta Muratbaydıń kókiregine bir haywan kelip jabıstı. Onıń uzın, ótkir tisleri Muratbaydıń alqımına kire basladı. Biraq, ol albıraǵan joq. Haywannıń alqıminan uslap qılǵındıra basladı.

– Onıń ayaqların uslań! – dep qıshqırdı ol járdemge kelgen shopanlarǵa. Olar solay isledi. Haywan tisin jazdırıp jerge quladı.

– Bul qanday haywan? – dep shopan jaqtını onıń júzine tuttı. Jerde bir jasar kúshiktey málim pıshıq tawlanıp jatır eken. Mine, qoradan mallardı quwǵan sol eken. Shopanlar Muratbaydıń er júrekligine qayıl qaldı.

Hámme “Qıyǵısh” laqabı menen búgingi kúnde de adamlardıń tawıq, qoy eshkilerine zıyan keltiretuǵın bul maqluqtan saqlanıw kerekligin tán aldı.

? 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Qoy hám sıyırlar nege qashtı?
2. Muratbay qanday erlik isledi?

2-tapsırma. Tekstten bul haywandı sıpatlaytuǵın sózlerdi aytıp berıń.

QOYAN

Qoyan – eń qorqaq haywan.

Qoyanlar denesi 36-52

santimetr, awırılıǵı 1-2

kilogramm átirapında

boladı. Uzun qulaqlı,

mamıq jún menen

qaplanǵan, denesi

sozılıwǵa qayım,

shóp jeytuǵın haywan.

Qoyanlar jirtqısh

haywanlar hám quslar

oljası bolǵanı ushın

da júdá saqlıq penen

háreketlenedi.

Qoyanlar jer júziniń barlıq jerinde ushıraydı. Qoyanlar shańaraq bolıp óz uyalarında jasaydı. Olar tiykarınan gósh ushın, sonday-aq, jumsaq jún hám terisi ushın baǵıladı. Sebebi onıń júni hám terisinen hár túrli sharf, bas kiyim sıyaqlılar islep shıǵıladı.

Qoyanlar shóp, tamırlı miyweler hám basqalar menen azıqlanadı. Qoyanlar ortasha 7-10 jıl átirapında ómir súredi. Qoyanlar jasawı ushın 3 metr keletuǵın shuqır qazadı. Bul úy birneshe kiriw hám shıǵıw jollarınan,

xanalardan ibarat boladı. Úyde uyqılaw, awqatlanıw ushın óz aldına xanalar boladı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Qoyanlar qanday haywan?
2. Ol nelerden qorqadı?
3. Olardı adamlar ne ushın baǵadı?

2-tapsırma. Qoyanlar haqqında maǵlıwmatlardı óz sózińiz benen almastırıp, mánisi sáykes keletuǵın sózler menen aytıp berıń.

Eslep qalıń!

Sulıw – gózzal, insan – adam sıyaqlı sózler mánileri bir-birine jaqın sózler.

ǴAZLAR

Úsh ǵazım bar úyimde,
Moynı uzın, ózi aq,
Birew úyge kelgende,
Quwalaydı «ǵańqıldap»
Úyreklerdi ertedi,
Suwı tolı háwizge.
Balpań-balpań etedi,
Júdá sulıw ózi de.

Suwǵa da kóp súńgiydi,
Sonda da, suw ótpeydi.
Uy aldında júredi,
Alısqa dım ketpeydi,
Geyde quwar bizlerdi.
Qanatların sabalap,
Oylanaman hayran bop,
Úydi qalay biledi.

- ? 1-tapsırma.** Sorawlarğa juwap beriń.
1. Ğazlardıń háreketlerin sıpatlap beriń.
 2. Dán salıwğa kelgende ne ushın uslawğa qorqadı?
 3. Ğaz haqqında qosımsha nelerdi bilesiz?
- ? 2-tapsırma.** Quwalaydı, balpań-balpań etedi, súń-giydi, alısqa ketpeydi sózlerine gáp qurań.

BALA HÁM AQ ÍLAQ

Bala – Ha, aq ilaq, aq ilaq,
Keteseń qayda shapqılap?

Ílaq – Jasil dóngen jaylawğa,
Sekire jaqpan saylarda.

Bala – Saydıń ele qarı bar,
Jolda jáne bóri bar.

Ílaq – Bóriden de, qorıqpayman,
Qálesem onı baplayman.

Bala – Saǵallar bar sayında,
Duzaq qurar jolińa.

Ílaq – Bilemen onı, bilemen,
Múyizim menen dúgemen.

Bala – Háy aq ilaq, aq ilaq,
Anań izler shapqılap.

Ílaq – Kókke toyıp alayın,
Diń-diń sekirip barayın.

Bala – Qońıraw taqsam moynińa,
Qosılasań ba, oyıńa.

Ílaq – Al botalaq qayda eken,
Ele jantaq jeymeken?

Botalaq – Háy, aq ilaq, aq ilaq.
Jarısayıq, shapqılap.

- ? 1-tapsırma.** Sorawlarğa juwap beriń.
1. Ílaq qay jerge barmaqshı?
 2. Ílaqtıń dushpanları neler eken?

 2-tapsırma. Súwretlerden ilaqtıń háreketlerin óz sózińiz benen aytıp beriń.

 3-tapsırma. Berilgen jumbaqlardı oqıń hám she-shimin tabıń.

Tórt ayaqlı jániwar,
Súyemdey eki shaqı bar.
Adamlar qorada baǵadı,
Júnin qırqıp, sut alar.

Kishi múyizli shaqı bar,
Diń-diń etip sekirer.
Anasın izlep mańırar,
Kózge sulıw kóriner.

Altı qozı aq qozı,
Qızıl qozı saq qozı,
Aqsaq qozı qarası,
Alası bar taq qozı,
Qansha boldı qarashı,
Qozılardı sanashı?

SÍYİR HÁM UZAQSHA

Háwlide sıyr pishen jep tur edi. Onıń ústine uzaqsha kelip qondı da, arqasın shoqıy basladı. Al sıyırdıń arqası awırmaydı goy! Dım úndemeydi. Ol itibar qılmastan, óziniń pishenin jedi, uzaqsha bolsa biymálel shoqıy basladı.

Ne ushın uzaqsha bunday qıladı? Bunıń sebebi bar. Báharde sıyırlar túley baslaydı, olardıń góne júnleri

túsedí. Uzaqsha báhárdé uya saladı. Olar máyeklerine jıllı bolıwı ushın uyalarına jún saladı. Mine uzaqsha sıyırdıń túlegen júnlerin túte basladı, bul uzaqshaǵa da jaqsı, sıyırga da jaqsı. Túlew waqtında góne júnlerin tússin dep, olar aǵashlarǵa súykeledi. Uzaqsha ushıp ketti, onıń tumsıǵında jún bar. Uzaqsha júndi óz uyasına tasıp atır. Endi uzaqshanıń palapanları máyekten shıǵıwı menen ıssı ǵana, jumsaq uyada óse baslaydı.

L. Tolstoy

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Uzaqsha sıyırdıń túlegen júnin ne ushın juldı?
2. Ne ushın sıyır tım-tırıs túrdı?

2-tapsırma. Tekstti oqıń. Tekstten paydalanıp, ne degen sorawǵa juwap beretuǵın sózlerdi tabıń.

Bilip alín:

Zattıń atın bildiretuǵın sózlerge ne? degen soraw qoyıladı.

FERMADA

Uzaq jer házir qarıstay,
Keldik joldı óndirip,
Qoy jayılar alısta,
Jaylawǵa sán endirip.

Shopan ata kórindi,
Qasqır iyti qasında,
Kewilin ashıp berildi,
Tıńladıq sózin asıǵa.

– Pákize bolǵan balalarım!
Kelgenińiz jaylawǵa.
Kún sayın qurǵın hallarım,
Bul manda turmıs qaynawda.

Xalqım bolar razı,
Ósire bersem semizden,
Qoylarımniń birázi,
Tuwdı bıyl egizden.

Otqa toysa qoylarım,
Toyǵanım ol ózimniń,
Ayttı jaqsı oyların,
Qátesi joq sóziniń.

Keń jaylawǵa jarqıray,
Quyash nurın tógedi,
Keleshekte atamday,
Shopan bolǵım keledi.

X.Saparov

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qosıqta kimlerdiń turmısı sáwlelengen?
2. Shopanlıq kásibi haqqında nelerdi bilesiz?

2-tapsırma. Berilgen tekstten oqıń hám Abattıń isbilermenlik ideyasın esaplap kóriń.

Abat mektepten qaytqannan soń tawıqlarǵa qaraydı. Bir kúni ol oylanıp qaldı. Ol ózi baǵıp atırǵan jeti tawıqqa bir háptede úsh kilogramm dán, eki kilogramm kepek ekenligin esapladı. Bir qorazdan basqa altı mákiyen tawıqtan altı máyek aladı. Bir háptede jıynalǵan 30 máyekti mıń swmnan satsa, otız mıń boladı. Háptelik

dán hám kepek ushın on bes mırń jumsalsa, on bes mırń payda kóredi eken. Ol úsh aydağı paydanıń esabınan eki tawıq alıp qostı. Abat úsh aydan soń qansha payda kóredi?

Bilip alıń:

Bir, eki, júz sıyaqlı sózler zattıń sanın bildiredi. Olarǵa neshe?, qansha? degen sorawlar qoyıladı.

RAXMET! RAXMET!

Hár kúni úyde, baǵda, azanda, keshte neni qálesem bári tayın. Hár kúni qaymaq jeymen, sút ishemen, jaz bolsa hár qıylı miyweler jeymen.

Bir kúni qaymaq jedim, keyin dalaǵa shıǵıp sıyrıǵa raxmet ayttım. Ekinshi kúni máyek jedim. Shubar tawıǵımızǵa raxmet ayttım. Júzim jedim, keyin baǵqa shıǵıp júzim aǵashına tájim etip raxmet ayttım. Sıyr ayttı:

– Háy bala, erke ósken shoq bala! Meni baqqan aǵań bar, sútti sawǵan apań bar, raxmetińdi solarǵa ayt. Harmańız, – dep solarǵa ayt!

Tawıq ayttı:

– Háy bala, erke ósken shoq bala! Maǵan dán berip baǵıp atırǵan apań, hám ájapań bar. Solarǵa raxmetińdi hám harmasınıńdi ayt, solardıń kewlin tabıń.

Baǵdağı aǵashlar ayttı:

– Bizdi egip ósirgen, tárbiyalaǵan, suwǵarǵan baǵman babań bar, Raxmetińdi babaǵa ayt.

Mine usıdan keyin hár kúni awqat jegennen soń dasturqan basınan turmastan burın úlkenlerge raxmet aytatuǵın boldım. Eger olar miynet etip, keregimniń bárin tayın etip, maldı, tawıqtı baqpaǵanda, baǵdı tárbiyalamaǵanda maǵan bunday házlik qayda? Endi

men de olarğa qolımnan kelgenshe kómek beretuğın boldım.

Usı kúnnen baslap men kóshede ózimnen úlkenlerge sálem beretuğın boldım.

A.Abdirazaqov

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Qaymaq jegeni ushın raxmetti kimge ayttı? Ol ne dep juwap berdi?
2. Tawıq onıń raxmetine qanday juwap qaytardı?
3. Bağ bolıwı ushın kimlerdiń miynetı sıńgen eken?

2-tapsırma. Berilgen qosıqtı oqıń. Balalar qanday kásiplerdi tańlağan? Padashı bolıwdı ne ushın tańlağanlıgın túsindirip beriń.

Kim bolsam eken?

Kim injener, kim vrach,
Muğallım, shofer da kóp,
Birazları qıyal eter,
Kosmonavt bolsam dep,

Ishinde ózim eken,
Mal bağıp qalsam degen,
Qatıq-sútti molaytıp,
Dúkanğa salsam degen.

Eslep qalıń!

Jaqsı – jaman, úlken-kishi sıyaqlı sózler mánileri bir-birine qarama-qarsı sózler.

WAQÍT QÁDIRI

WAQÍT ÓLSHEW BIRLIKLERI

Waqıttı esaplawda Jerdiń óz kósheri hám Quyash átirapında aylanıwı tiykar etip alınǵan. Jerdiń óz kósheri átirapında bir márte aylanıwına ketken waqıt sutka dep ataladı. Jerdiń Quyash átirapında bir márte aylanıwına ketken waqıt jıl dep ataladı. Bir jıl 12 ayǵa, hár bir ay háptelerge bólinedi. Ay jer átirapında 28 kúnde tolıq aynalıp shıǵadı. Jer hám ay arası avtomobilge yarım jıllıq jol. Eger ayǵa piyada bariwǵa bolǵanda insannıń 50 jıl ómiri ketken bolar edi.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Waqıttı esaplawda ne tiykar etip alınǵan?
2. Jıl, ay hám sutka qansha waqıttı belgileydi?
3. Bir jılda neshe ay bar eken?

2-tapsırma. Tuwılǵan jılıńızdan baslap búgingi kúнге shekem neshe jıl, neshe ay bolǵanlıǵın esaplań.

AY ATLARÍN BILESIZ BE?

Bir jılda tórt máwsim bar. Olar qıs, báhár, jaz, gúz máwsimleri. Hár bir máwsimde úsh ay bar. Hár bir aydıń óz atı bar.

Qis	Báhár	Jaz	Gúz
dekabr yanvar fevral	mart aprel may	iyun iyul avgust	sentyabr oktyabr noyabr

 1-tapsırma. Máwsimlerdegi tábiyat ózgerisleri haqqında sáwbetlesiń.

 2-tapsırma. Tuwılǵan jılıńızdan baslap búgingi kúnge shekem waqıttı máwsimlerge bólip esaplań hám aytıp berıń.

SAĞINAMIZ QISTÍ DA

Terekler turar malınıp,
Muzdan monshaq taǵınıp,
Alǵanday bolıp kóriner,
Aq oramal jamılıp.

Appaq qardıń ústinde,
Tamashaǵa batamız,
Jumalatıp top etip,
Bir-birewge atamız.

Muz ústinde sırǵanap,
Jarısadı shanalar,
Ozǵanlardı qutlıqlap,
Qol shappatlar balalar.

Suwıqlarǵa úyrenip,
Shınıǵadı denemiz,
Suwıq suwǵa juwınıp,
Kewillenip júremiz.

Jazda jaynap júrsek te,
Shomılıp suwǵa ıssıda,
Onıń da ornı bir bólek,
Saǵınamız qıstı da.

- **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap berıń.
1. Ne ushın qıstı saǵınamız?
 2. Qıs máwsimindegi aylardıń atın aytıp berıń.

- **2-tapsırma.** Qıs máwsiminde neshe ay, neshe kún bar ekenligin esaplap shıǵıń.

HÁPTE KÚNLERI

Bir háptede 7 kún bar. Bir kún hám bir tún bir sutka boladı. Sutka 24 saattan ibarat. Hár bir sutka yarım tünde, yaǵnıy 24 ten keyin baslanadı.

Hápteniń hár bir kúniniń óz atı bar. Olar dúyshembi, shiyshembi, sárshembi, piyshembi, juma, shembi, ekshembi dep ataladı.

Bir saat 60 minutqa teń. Bir minutta 60 sekund bar. Waqıttı belgilew tártibi sáne dep ataladı.

- **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap berıń.
1. Sáne dep nege aytamız?
 2. Hápte, kún, sutka, saat, minut óz ishine qansha waqıttı aladı?

- **2-tapsırma.** Shańaraq aǵzalarıńızdıń tuwılǵan sánelerin aytıp berıń.

BÁHÁR KELSE

Ashılıp quyash jamalı,
Altın nurı taralar,
Sáwirdiń esip samalı,
Awılma-awıl aralar.

Suqlar aǵar salmadan,
Kók lipas kiyer jer beti,

Tábiyatqa enip jan,
Ózgeredi kelbeti.

Qızıl-jasıl gúl bolıp,
Atirapımız jaynaydı.
Óz aldına túr bolıp,
Túrli quslar sayraydı.

Jazıq jasıl jaylawlar,
Bolar súttiń bulağı.
Kóbeyer, oynar jániwarlar.
Buzaw, qozı, ilağı.

Jaslıgımız – báhár bul,
Lázzeti mol ómirge,
Jasaymız jaynap-jasnap sol,
Báhár menen biz birge!

? 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Qosıqta qaysı máwsim haqqında sóz etiledi?
2. Báhár máwsiminde tábiyatta qanday ózgerisler boladı?
3. Báhárde kún menen tún teńlesetuǵın waqıt qashan ekenin bilesiz be?

📖 2-tapsırma. Báhár máwsiminde neshe ay, neshe kún bar ekenligin esaplap shıǵıń.

WAQÍTÍ NE MENEN ÓLSHEYMIZ?

Siz waqıttı biliw ushın saatqa qaraysız, álbette. Saatlar qashan payda bolǵan?

Bunnan úsh mıń jıl burın adamlar waqıttı basqarıw ushın birinshi qádemin qoydı. Olar saatlardı oylap taptı hám waqıttı ólshew imkaniyatına iye boldı. Al quyashlı saat óz sayası menen waqıttı kórsetip belgileytuǵın

bolgan. Qum saatlar bir ıdistan ekinshi ıdısqa qaldırılğan tesik járdeminde ótetuğın bolğan. Qumniń ótip bolıw tezligi menen waqıttı ólshegen. Biz kórip júrgen mexanikalıq saatlar Evropada payda bolğan.

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Saat ne ushın kerek hám qashan payda bolğan?
2. Saatlardıń qanday túrleri bar?

2-tapsırma. Berilgen waqıttı bildiriwshi sózler járdeminde tekst dúziń hám aytıp beriń.

Saat, minut, sekund, azanda, túste, keshte, sáske, pesin.

Eslep qalıń!

Sandı bildiretuğın sózler qarıs, qap, qulash, adım usağan zattıń muğdarın bildiriwshi sózler menen dizbeklesip keledi. Mısalı: eki qap un, bes qulash arqan.

TÓRT TILEK

Qıs boldı. Marat shana menen muzda sırğanap oynadı. Suwıqtan bet awızı qızarıp, úyine juwırıp keldi de:

– Ağa, qıs qanday jaqsı, men hámme waqıt qıs bolıp turıwın tiler edim, – dedi. Ağası, Marattıń bul sózlerin qoyın dápterine jazıp qoydı. Báhar keldi. Marat kók-kómbek maysa ósimlikler arasında ala gúbeleklerdi quwdı. Hár qıylı gúller terdi. Jağımlı báhar samalı onı kútá shadlandırıp jiberdi. Ol juwırıp kelip:

– Ağa, báhar qanday kewilli, men hámme waqıt báhar bola beriwın tiler edim, – dedi. Ağası Marattıń bul tilegin de qoyın dápterine jazıp qoydı.

Jaz baslandı, Marat jazdıń ıssı kúnlerinde ağası menen pishen orıwğa bardı. Japtıń ılay suwına shomıldı. Jasil shóplerdiń ústinde oynadı. Keshqurın ağasınıń qasına kelip:

– Ağa, jaz qanday gózzal? Men hámme waqıt jaz bola beriwın tiler edim, – dedi. Ağası onıń bul tilegin de qoyın dápterine jazıp qoydı.

Gúz baslandı. Baǵlardan qıp-qızıl almalar, sap-sarı almurtlar jıynala basladı. Bunı kórip quwanǵan Marat: – Ağa, gúz hámme máwsimnen de jaqsı eken, – dedi. Ağası qoyın dápterin ashıp, Maratqa kórsetti. Qıs, báhár, jaz hám gúz haqqında túsındırdı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Siz jasaytuǵın jerde hár bir máwsim qanday ótedi?
2. Sizler qaysı máwsimdi jaqsı kóresiz?

2-tapsırma. Marattıń hár bir máwsimde islegen jumısların aytıp berıń.

YARÍM SAAT

Waqıt – aqıllı, tapqır, miynetkesh, baxıtlı adamlar ushın qádiriyatlardıń biri. Lekin, hámmebiz de waqtıń qúdiretin tolıq ańlay almaymız.

Eger hár kúni yarım saat bos yaki únemlegen waqtımızdı bir jumısqa sarplasaq bir jılda 182 saattı quraydı eken. Bul waqtı ózimizdiń bilimimizdi rawajlandıratuǵın kitaplar oqıwǵa yamasa shet tilleriniń birin úyreniwge, sporttıń qaysıdur bir túri menen shuǵıllanıwǵa jumısaımız múmkin. Ilimpazlardıń esaplawına qaraǵanda eger kúnine yarım saat waqtımızdı paydalı jumısqa baǵdarlasaq, erteńgi keleshegimiz ushın zárúr bolǵan tańlaǵan baǵdarımızda úlken jetiskenlikke erisiwimiz múmkin eken.

Eger siz úlgeriwge bolatuǵın jumıslarınızdı durıs rejelestirseńiz waqtıńız biykarǵa ótpeydi.

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriñ.

1. Siz óz waqtıńızdı esaplap kórdiñiiz be?
2. Olardan yarım saatın nege jumsağan bolar ediñiz?
3. Bir jılda únemlengen 182 saatta neshe kún, neshe hápte boladı?

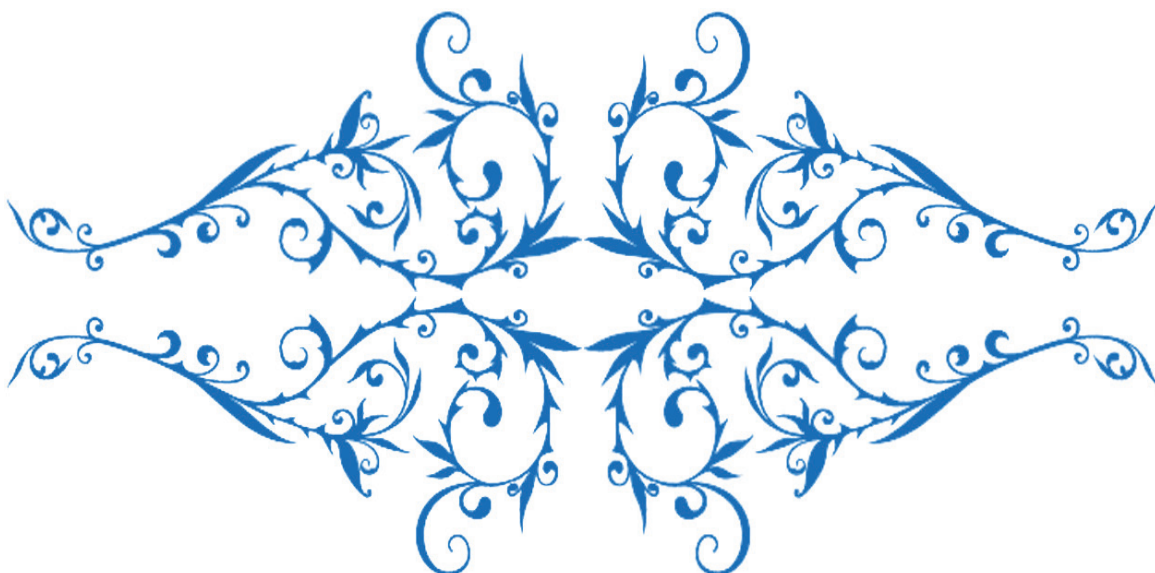

2-tapsırma. Bir kúnde orınlawğa bolatuğın jumıslarınızdı rejelestiriñ. Úlgere almağan jumısıńızdı hám ne ushın isley almağanıńız haqqında sáwbetlesiñ.

№	Rejelestirilgen isler	Ajratılğan waqıt

Eslep qalıñ.

Gózzal, hámme sózlerinde birgelkili dawıssızlar sóylewde hám jazıwda saqlanadı.

II BÓLIM. ILIM HÁM TEXNOLOGIYALAR

ROBOT JASAYMAN

ROBOT HAQQÍDA NELERDI BILEMIZ?

Robot sózi chex jazıwshısı Karel Chapek hám onıń úkesi Yozef tárepinen oylap tabılǵan. Robot sózi chex tilinde ıqtıyarsız miynet, rob «qul» mánisin beredi eken.

Robotlar qanday da bir jumıstı orınlaw ushın jaratılǵan mexanizm bolıp tabıladı. Olardan suw astında, kosmosta, zavod – favrikalarda paydalanıladı. Júk tasıw hám órt óshiriwde járdem beredi. Robotlar erkin pikirlewge iye emes. Olar tek videokamera, lazer sıyaqlı sensor uskenelerden alınǵan buyırıqlardı orınladı. Olar baǵdarlama tiykarında berilgen islerdi ǵana orınladı. Robotlar úsh túrge bólinedi.

1. Qatań baǵdarlama tiykarında isleytuǵın robotlar.
2. Adam basqaratuǵın robotlar.
3. Jasalma aqıllı robotlar.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Robot sózin kim oylap tapqan?
2. Robot sóziniń mánisi qanday?
3. Olar neshe túrge bólinedi eken?

ROBOTLAR NE USHÍN KEREK?

Robot jasaw ideyası injenerlik pikirler payda bolǵannan baslap, insanniń sanasın bánt etip kelgen. Lekin bul ideya mikroskoplıq dárejede kishkene elektron úskeneler jaratılǵannan keyin ámelge asırıldı.

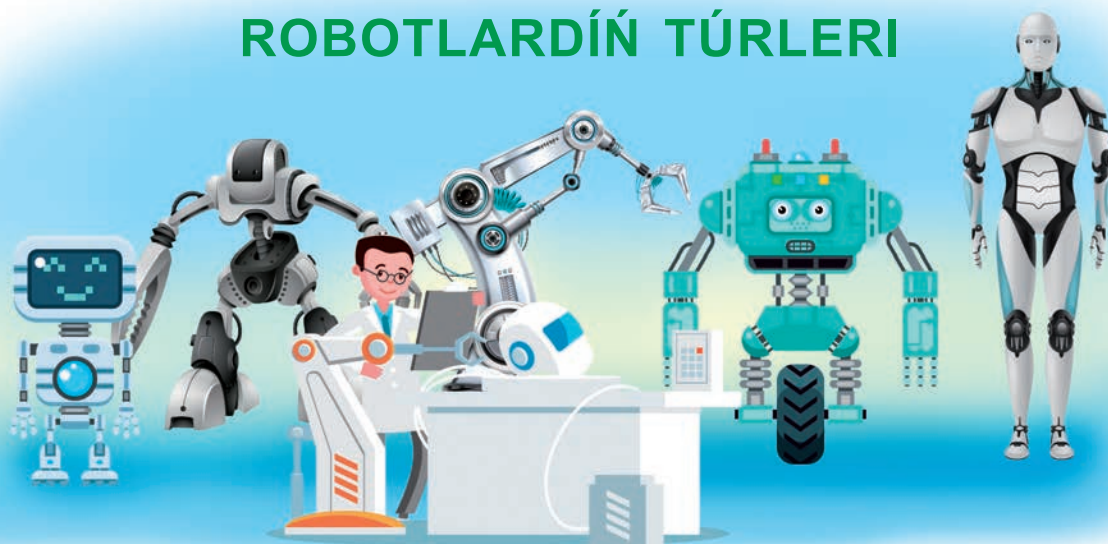
Hárbir robotti oníń este saqlaw yadına jaylastırılğan baǵdarlama basqaradı. Seziw aǵzaları “kóriw”, “túsiniw” robotlarǵa baǵdar alıw imkaniyatın beredi. Házirgi dáwirde zavodlarda islep atırǵan robotlar adamlarǵa usamaydı. Bul mexanizmler tek bir neshe jumıslardı ǵana bileği, biraq olardı júdá jaqsı orınlaydı. Mısalı kepserlewshi robot detallardı bir-birine belgilengen tártipte baylanıstıradı, al tasıwshi robot kerekli shiyki zatları úskenelerdi, detallardı tasıydı yamasa tayar bolǵan ónimdi taqlap beredi.

? 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Robot degenimiz ne?
2. Olar qanday jumıslardı atqaradı?
3. Olardı kim basqaradı?

👤 2-tapsırma. Robotlardıń hám adamlardıń háreketleri haqqında sáwbetlesiń.

ROBOTLARDÍŇ TÚRLERI

Jumıstı orınlaw túrine qarap, xabar uzatıwshi robot, adımlawshi robot bolıwı múmkin. Ilimniń rawajlanıwı menen birge turmıslıq xızmet kórsetiw robotları, qıdırıwshi robotlar, júdá kishi kólemli robotlar da payda bolmaqta. Endi robotlar adamǵa usas bolmastan, al

hár qıylı kóriniste, úlken-kishiligi de túrli-túrli bola beriwi múmkin. Avtomat shańjutqıshlar, kir juwıw mashinaları, robot ayna tazalaǵısh, awqat pisiriwshi robot, ıdıslardı juwıwshi sıyaqlı robot-járdemshiler – bizge úyde kúndelikli jumıslardı atqarıwda járdem beredi. Bul qol miynetin jeńilletip, basqa jumıslarǵa da úlgeriwimizge imkaniyat jaratadı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Robotlar qanday túrlerge bólinedi?
2. Robot-járdemshiler bizlerge ne ushın kerek dep oylaysız?

2-tapsıma. Úyińizdegi shańjutqısh yamasa kir juwıw mashinasınıń islewin baqlań hám aytıp beriń.

3-tapsırma. Jumbaqtı oqıp kóriń. Ne ushın dáwge usatqanlıǵın aytıp beriń.

Dáw me deseń, dáw emes,
Mıń kisilik kúshi bar.
Qolınan keler barlıq is,
Ózin basqarar pultı bar.

Eslep qalıń!

Hár bir gáptegi birinshi sóz bas hárip penen jazıladı.

Mısalı: Men ekinshi klasta oqıyman. Biziń klass taza.
Klass, metall sózlerine qosımta qosılǵanda dawıssızlardıń birewi jazılmaydı.

TEMIR ADAM

Kórdim temir adamdı,
Men zavodqa barǵanda.
Adam kibi metaldı
Qolǵa qısıp alǵanda.

Sonday shaqqan, sonday dál,
Háreketi múltiksiz.
Aljaspaydı sirá sál,
Barıp-kelip úzliksiz.

Atqarıp tur hámmesin,
Temir adam-robot.
Kórdim tetik-túymesin,
Júreginen keler tok.

Bári temir, ústiniń
Ayaǵı bar, qolı bar.
Kómegisiz heshkimniń,
Tapsırǵan is bolınar.

- ?** **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.
1. Qosıqta ne haqqında sóz etilgen?
 2. Onıń háreketlerin qalay súwretleydi?

- 📖** **2-tapsırma.** Robotlardıń qanday xızmet atqaratuǵınlıǵın aytıp beriń.

AVIAMODELSHILER QOSÍǴÍ

Doslar báriń berman keliń,
Tańqalarlıq! Mine, kóriń,
Ál hawada suńqarlarday,
Sharıqladı modellerim.

Gúrildisi kókke tarar,
Hámme moynın sozıp qarar,
Búrkitlerdey párwaz etip,
Diń aspanda tuwlap barar.

Buniń bári jedellenip,
Etken isim mańlay terim!
Áne, kóriń suńqarlarday,
Shariqlap júr modellerim.

R.Jabbarbergenov

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Aviamodelshiler neni jaratqan?
2. Ál hawada ushqan modellerdi kórgende ózimizdi qanday sezemiz?
3. Siz dógerekte nelerdi jasaǵıńız keledi?

2-tapsırma. Berilgen tekstti oqıń.

Evropa ilimpazları robotlar ushın adamdı túsiniwge járdem beriwshi “Internet miy” – “Laputa”nı oylap taptı. Bul miy ózinde maǵlıwmatlar bazasın saqlaydı. Onda dúnyadaǵı robotlar háreketine kesent etetuǵın zatlar dizimi hám olar haqqında maǵlıwmat orın alǵan. Ilimpazlardıń aytıwına qaraǵanda “Laputa”sız robotlar tek anıq shegeralanǵan

aymaqlarda gana jumis isley aladi. Al "Internet miy"ge iye bolgan robotlarning imkoniyati kenlew boladi.

(internet dereklerden)

ÁJAYÍP OYLAP TABÍLÍWLAR

QAĞAZ

Adamlar jazıw ushın materialdı qağaz oylap tabılmastan aldın tapqan. Qağazdı Qıtayda Cay Lun oylap taptı. Ol qağazdı tut tereginiń ishki aғashınıń toqımalarından islew usılın taptı. Waqıttıń ótiwi menen Qıtay xalqı qağaz islep shıǵıwdıń eń joqarı sheberligine eristi, biraq tapqan usılın kóp ásirler dawamında sır saqlap keldi. Qıtay sawdagerleri kóp jerlerdi gezip Samarqandqa keldi. Bul jerde arablar olardıń sırın bilip qoyıp, Ispaniyaǵa alıp keledi hám pútkil jer júzine tarqaladı.

Waqıttıń ótiwi menen qağaz islep shıǵarıwdıń hárqıylı usılları oylap shıǵıldı. Tiykargı islep shıǵarıwshı úskenelerdiń biri Franciyada soǵılǵan. Bul úskene uzun hám juqa qağaz islep shıǵardı. Házirgi waqıtta qağazdı maydalanǵan aǵashtan, tastan da islep shıǵadı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qağazdı kim oylap taptı?
2. Qağaz islep shıǵıwdıń sırtı pútkil jer júzine qalay tarqaldı?

2-tapsırma. Tekstten mámleket hám qala atların bildirip kelgen sózlerdi tabıń.

Eslep qalıń!

Oylap taptı, keldi, tarqaladı sıyaqlı sózler is-háreketti bildiredi.

PUL

Ótken ásirde adamlar ónimdi satıp almay, onı basqa bir zatqa almasıratuǵın edi. Bul almasıw barter dep ataldı. Ónimlerdi tábiyiy almasırw da ańsat emes. Sebebi, heshkim óz ónimin arzan bergisi kelmeydi. Sol sebepli sawdada hárqıylı kelispewshilikler kelip shıqqan. Bul kelispewshiliklerdi saplastırıw ushın bir nársese oylap tabıw kerek boldı.

Birinshi metall pul áyyemgi Qıtayda tabılǵan. Ol túrli formada, uzınlıǵı 65 cm bolǵan. Olar mıstan soǵılǵan bolıp, Evropa túrinen tasıwǵa qolaylı bolıw ushın orayında jaylasqan tesiginen ajralıp turadı. Birinshi altın tiyin áyyemgi Evropada payda bolǵan. Birinshi qaǵaz pul toǵız jüz onınshi jılı Qıtayda payda boldı hám házirgi kúnge shekem qollanılıp kelmekte.

 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Barter dep atalǵan sawda almasıwı qanday zárúrlıkten kelip shıqtı?

2. Birinshi altın tiyin qay jerde payda bolǵan?

 2-tapsırma. Pul payda bolmaǵan dáwirge túsip qaldıńız. Tamaǵıńız ash. Qanday háreket etken bolar edińız? Pul ornına qollanılǵan zatlardı aytıp beriń.

 3-tapsırma. Kóz aldıńızǵa keltiriń, mektep asxanasında. Asxanada qanday zatlardı qanshaǵa satıp almaqshısız?

Nan – mıń swm.

Somsa – eki mıń swm.

Qant – 500 swm.

Shay – 500 swm.

Kofe – bir mıń bes jüz swm.

Awqat – on eki mıń swm.

OT

Ottan paydalanıw qashan hám kim tárepinen birinshi oylap tabılǵanı búgingi kúnge shekem belgisiz. Ot-insannıń eń jaqın járdemshisi bolıp kelmekte. Adamlar onnan tiykarınan xojalıq islerinde hám jırtqısh haywanlardan qorǵanıwda paydalanǵan.

Áyyemgi zamanlardan baslap-aq ottıń kúshin vulkanlardıń jarılıwınan, toǵaylardıń janıwınan sezgen bolsa, waqıttıń ótiwi menen onıń paydalı táreplerin ańlay aldı. Áyyemgi adam ózi jasaytuǵın jerdi jaqtılandırıw, jılıtıw ushın ottan paydalanǵan. Otta tayarlanǵan awqat mazalı dámge iye ekenligin bilgen. Adamlar oshaqtaǵı ottı óshirmesten saqlawǵa háreket etken. Óytkeni, óshken jaǵdayda onı qayta jaǵa almaytuǵınlıǵınan qorqqan. Kóp mırnı jıllar ótip, adamlar ózleri ottı jaǵıwdı úyrendi. Endi olar quwraǵan aǵashtı alıp, birewiniń basın oyıp, jerge qoyǵan. Ekinshi tayaqtı oyıqqa salıp, eki qoldıń arasında aylandıradı. Sol waqıtta úykelengen aǵashlar ushqın shıǵaradı.

Adamzattıń rawajlanıwı menen ottı islep shıǵıwda kóplegen usıllar oylap tabıldı.

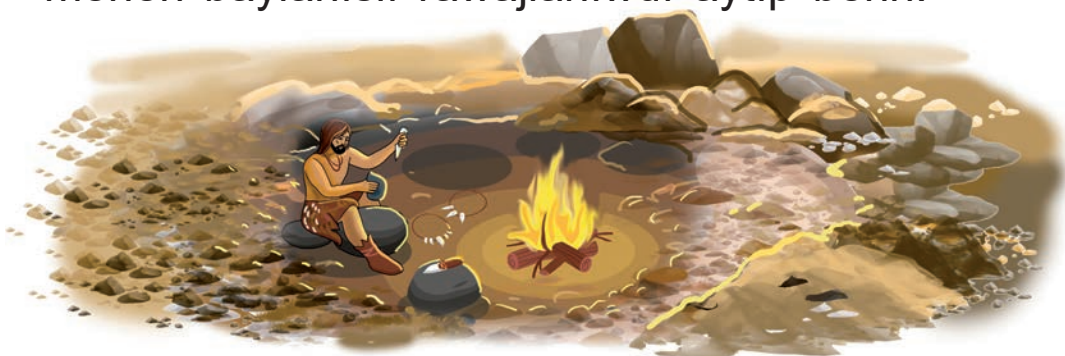

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Adamlar ottan qanday maqsetlerde paydalanǵan?
2. Adamlar ottı ne ushın óshirmesten saqlaǵan?
3. Házirgi dáwirde ottan qalay paydalanamız?

2-tapsırma. Súwretlerden paydalanıp, ot jaǵıw menen baylanıslı rawajlanıwdı aytıp berıń.

3-tapsırma. Úyde awqat tayarlaw ushin gazdan qansha waqıt paydalanadı?

KOMPYUTERLER

Kompyuterler – ájayıp qurılma bolıp, oniń járdeminde esaplaw, súwretler sızıw, maǵlıwmatlardı jıynaw hám saqlaw múmkin. Ol kompyuterdiń yadı hám mıyı boladı. Kompyuter islew ushin baǵdarlama dep atalǵan kórsetpe kerek boladı. Baǵdarlama kompyuterlerdiń ishinde jaylasqan este saqlap qalıwshı arnawlı úskene qattı diskte saqlanadı. Birinshi kompyuterler jigirmalanshı ásir baslarında payda boldı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Kompyuterler degenimiz ne?
2. Onnan qanday maqsetlerde paydalanıwǵa boladı?

2-tapsırma. Kompyuterden qalay paydalanıw kerekligi haqqında sáwbetlesiń.

DÓNGELEK

Birinshi dóńgelekler domalaq formadaǵı aǵashlar bolǵan. Olardı awır taslardıń, kemelerdiń hám basqa da zatlardıń astına qoyıp domalatıp, uzaq jerlerge kóshiretuǵın bolǵan. Ortası jıńışkerek bolǵan dóńgelekler jılısıwǵa qolaylılaw bolǵan. Bunnan keyin bul dóńgelek aǵashlardıń ortasın kúydirip, eki sheti iri bolǵan jaǵdayǵa keltirilgen. Sál keyinlew eki dóńgelek bólek soǵılıp, qurastırılatuǵın boldı. Adamlar metall menen islewdi úyrenkennen keyin, dóńgeleklerdi metaldan isleytuǵın boldı. Onıń sırtı metaldan bolǵanı ushin sırtqı urılıwlardan saqlandı hám tezirek aylanatuǵın boldı.

Úlken jetiskenliklerdiń biri, hárbir dóńgelek bir-birine baylanıssız aylanıwı edi. Dóńgelektiń aylanatuǵın jerin tez-tez maylap turıw arqalı jáne de kóbirek paydalanǵan.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Birinshi dóńgelekler qanday kóriniste bolǵan?
2. Dóńgeleklerdiń bizge qanday xızmette zárúr ekenligin aytıp berıń.

2-tapsırma. Súwretlerdegi dóńgeleklerdiń qaysı transportqa tiyisli ekenligin aytıp berıń.

VELOSIPED

Sizler velosiped aydawdı jaqsı kóresiz be? Ol bizge kóp paydasın tiygizedi. Biz onıń qashan payda bolǵanı menen tanısayıq.

Bir mırnı segiz júz on jetinshi jılı Germaniyada eki dóńgelekli velosiped payda boldı. Bul ayaq penen ámelge asırılatuǵın edi. Sonıń ushın, bul mashina “Velosiped – tez ayaq” dep atalǵan. Bunnan soń islep shıǵılǵan velosiped «Órmekshi» dep ataladı. Bul velosipedke aǵash dóńgeleklerdiń ornına metall iyneler salındı. Dóńgelektiń sırtı rezina shına menen qaplanǵan. «Órmekshiler» basqarıw dástegi hám pedalǵa iye boldı.

Házirgi kúnde velosipedler balalar ushın, sport, jol ushın hám arnawlı túrdegi velosipedler bolıp bólinedi.

Jol ushın arnalğan velosipedler bekkem ramka, úlken shina hám joqarıda jaylasqan rulge iye.

Sport ushın arnalğan velosipedler jeńil qurılısına, tezlikti ózgartkishine hám qol tormozına iye.

? 1-tapsırma. Sorawlarğa juwap berıń.

1. “Tez ayaq” dep atalatuǵın velosiped qanday dúziliske iye edi?

2. “Órmekshi” dep atalatuǵın velosiped qanday isleydi?

3. Sport velosipedleri qanday?

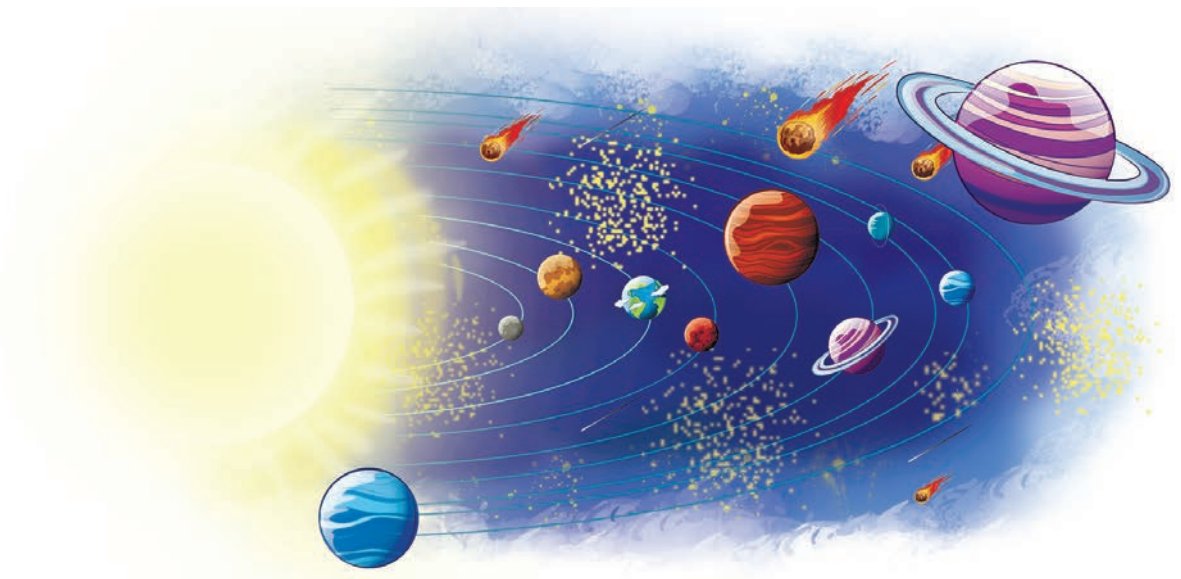
2-tapsırma. Súwretten velosipedlerdegi ózgesheliklerdi aytıp berıń.

QUYASH – QUWAT BERIWSHI DEREK

QUYASH

Aspan qushağında millionlap juldızlar ózinen nur hám ıssılıq shıǵaradı. Jerdegi ómir de mine usı nur sebepli dawam etpekte . Biz usı ıssılıq hám jaqtılıqtı Quyash degen úlken juldızdan alamız.

Quyash – Quyash sistemasınıń orayında turıwshı qızıp turǵan shar. Ol jerge eń jaqın juldız esaplanadı. Ol ózinen júdá kóp muǵdarda nur hám ıssılıq shıǵaradı. Usı arqalı biziń planetamızǵa tirishilik baǵışlanadı. Quyash sarı reńdegi úzliksiz janıp turıwshı úlken juldız. Onıń awırılıǵı Jer planetası sıyaqlı kóplegen planetalardıń awırılıǵına teń. Bul massa Quyashtıń tartıw kúshi arqalı planetalardıń óz átirapında aylanba háreket etiwine sebep boladı, nur hám ıssılıq shıǵaradı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Aspanda nelerdi kóre alasız?
2. Quyash qanday shar?
3. Álemge tirishilik baǵışlawınıń qanday sebebi bar?

2-tapsırma. Quyash nuri tásirinde tábiyatta qanday ózgerisler bolatuǵınlıǵı haqqında sáwbetlesiń.

PLANETALAR HAQQÍINDA NELERDI BILEMIZ?

Bizler Jer planetasida jasaymiz. Nur shashqan quyash ta óz aldina planeta eken. Biz planetalar haqqida qanday maǵlıwmatlardı bilemiz?

Planetalar – tas, metall hám gazlardan ibarat, óz kósheri átirapında aylanıwshı shar formasındaǵı iri fazalıq dene. Jer biziń juldızımız – Quyash átirapında aylanatuǵın toǵız planetanıń biri. Planetalar Quyash átirapında háreket etedi. Jerdiń Quyashtı tolıq aylanıp ótiwi ushın 365 kúnnen kóbirek, yaǵnıy bir jıl waqıt ketedi. Biziń Quyash sistemamızdı Quyash, onıń átirapın aylanıp júriwshi planetalar, sonday-aq, iri tas hám muz bólekleri quraydı. Jerdiń tábiyyıy joldası – Ay, Merkuriy hám Veneradan tisqari basqa planetalardıń da óz joldasları bar.

Planetalar Quyashtan qansha uzaq jaylassa, sonsha olardıń Quyashtı tolıq aylanıp shıǵıwı ushın kóp waqıt sarıplanadı.

Merkuriy Quyashtı 88 kúnde, Jer bolsa 365 kúnde aylanıp shıǵadı. Al Neptun planetasınıń Quyashtı tolıq aylanıp shıǵıwı ushın 165 jıl kerek boladı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Aspanda nelerdi kóre alasız?
2. Planeta nelerden ibarat?
3. Quyashqa qanday aralıqta jaylassa onı uzaq aylanadı?

2-tapsırma. Planetalardıń atların aytıp berıń.

Eslep qalıń!

Xabar mánisin bildirgen gáplerdiń aqırına noqat (.) qoyıladı. Soraw mánisin bildirgen gáplerdiń aqırına soraw (?) belgisi qoyıladı. Quwanıw mánilerin bildirgen gáplerdiń aqırına úndew (!) belgisi qoyıladı.

QUYASH BIZGE NE USHÍN KEREK?

Quyashtıń nurı jerdi jaqtılandırıp ısıtadı. Ol barlıq janı bar zatlarǵa ómir beredi. Quyashsız álem qarańǵı suwıq hám tirishiliksiz bolǵan bolar edi. Quyash aspandaǵı bárshe juldızlardan basqasha. Juldızdı túnde kórsek, quyashtı kúndiz kóremiz. Quyash kókte, al onıń nurları jerge jetip keledi. Quyash nurı ósimliklerdiń ósiwine imkaniyat jaratadı. Ósimlikler adamlar hám janlı zatlardıń jasawı ushın kislorod shıǵaradı.

Heshqashan oǵan tik qaramań. Quyash nurları kózińizge zıyan jetkiziwi múnkin. Quyash kúndizgi jaqtılıq nurları menen birge qáwipli bolǵan quyash shamalın da shashadı eken. Bul qáwipli nurlardan ana jerimizdiń qorǵanıw qatlamı qorǵaydı eken.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Quyash nurınıń qanday paydası bar?
2. Quyash nurınıń zıyanı bar ma?

2-tapsırma. Quyash nurı bolmaǵanda tábiyatta qanday ózgerisler bolatuǵınlıǵın aytıp berıń.

QUYASH BULT ARTÍNA JASÍRÍNDÍ

Quyash okean suwin
 ısıtadı hám hawada
 kórinbeytuğın suw
 puwin payda etedi.
 Okean, teńiz, dárya
 hám kóllerdegi suw
 turaqlı puwlanıp
 turadı. Dala, bağ
 hám basqa jerlerdegi
 ósimlikler hám ıǵal
 jerlerden de suw puwlanadı.

Aspanǵa kóterilgen suw puwları
 bultlardı payda etedi. Samal bultlardı bir jerden basqa
 jerge kóshirip júredi. Bulttağı suw bóleksheleri birlesip,
 suw tamshılarnı payda etedi. Suw tamshıları bolsa,
 jerge jawın bolıp jawadı. Hawa suwıtqanda bultta muz
 bóleksheleri payda boladı. Olar birigip, qar ushqınların
 payda etedi. Jawın bizdi azıqlandıratuğın ósimlikler
 ushın zárúr. Jerge túsken suwdıń bir bólegi topıraqqa
 sińedi. Al qalğan bólegi qaytadan teńiz hám okeanlarǵa
 túsedi. Bul tez-tez qaytalanıp turadı.

Báhárde geyde burshaq ta jawıwı múmkin. Burshaq
 noqattay, geyde onnan da úlken boladı. Burshaq
 eginlerdi wayran etiwı, bağdağı miywelerge zıyan keltiriwi
 múmkin.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Suw puwlanıwı arqalı ne kelip shıǵadı eken?
2. Jawınnıń jerge qanday paydası bar?
3. Jawınlar ne ushın hár qıylı jawadı dep oylaysız?

2-tapsırma. Berilgen tekstten tábiyat qubılıslarınıń
 túrlerin tabıń.

? 3-tapsırma. Jumbaqtı oqıp, sheshimin tabırń.

Kóterilip kóllerden,
Qalqıp júrer aspanda.
Túnerip ol gá birden,
Jamgır bolar dalada.

S.Embergenov

QUYASH NURLARÍ AVTOMOBILDI JÚRGIZEDI

Quyash nurınan hámme islerde paydalanıw múmkin. Konstruktor hám alımlarımız quyash nurları járdeminde kemelerdi, avtomobillerdi júrgiziwge eristi.

Quyash energiyasınan tiykarınan, eki jol menen paydalanıladı.

Birinshiden, quyash nurları quyash batareyalarına túsirilip, tuwrıdan-tuwrı elektr energiyasına aylandırıladı. Quyash batareyaları menen jaydı ısıtıwğa boladı. Alınğan elektr energiyası qansha avtomobillerdi tez hám ańsat júrgizedi.

? 1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Quyash nurlarınan nelerde paydalanıwğa boladı?
2. Avtomobillerdi júrgiziwde quyashtan qanday paydalanamız?
3. Házirgi kúnde quyash nurlarınan jáne nelerde paydalanıwğa boladı?

📖 2-tapsırma. Berilgen tekstti oqıń. Súwretlerge qarap quyash nurlarınan nelerde paydalanıwğa bolatuǵınlıǵın aytıń.

Samolyot quyash batareyaları járdeminde bir yarım mıń kilometr aralıqtı basıp ótti. Párwazdıń bálentligi segiz mıń eki júz metrdi quradı. Energiyanı únemlew

maqsetinde islep shıǵarılǵan samolyottıń qanatlarınıń uzınlıǵı alpıs úsh metrden uzınlaw. Samolyottıń tiykarın salıwshı ushıwshılardıń biri bunnan aldın quyash batareyalı samolyotta jigirma altı saat ushqan edi.

SHAR – QUYASH

Omardıń qolındaǵı sharınıń sabaǵı úzilip, hawalap uship ketti. Izinen quwıp sekirdi, biraq boyı jetpey, uzaqlay berdi. Diń aspanǵa kóterilip, kóz ushına alısladı.

– Sharım uslatpadı, – dep shataq sala bergennen soń apası:

– Azanda erte tur, jaqın jerge keledi, sonda uslap alasań, – dep aldap uyqıǵa jatqızdı.

Azanda erte turǵan Omar sırtqa shıqtı. Tereklerdiń shaqasına ilinip turǵan sharday qıp-qızıl dóńgelek quyash kórindi.

– Áne, meniń sharım, – dep Omar quwanǵanının qolın shappatlap, baqırıp jiberdi. Apası da:

– Awa, awa, seniń sharıń, – dep mıyǵınan kúldi.

Omar shardı uslaw ushın biraz juwırdı. Onıń menen qosıla juwırǵan kúshikti kórip, shar-quyashtı umıtıp ketti.

Ó.Qutlimuratov

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Omardıń sharı qalay uship ketti?
2. Omar ne ushın quyashtı sharǵa uqsattı?

2-tapsırma. Súwretlerden shar menen quyashtıń usaslıǵın tabıń.

III BÓLIM. KEWIL HÁM TIL JEKE KITAPXANA

KITAPTA

Bir-birine ulasqan,
Hár biri dur shashqan,
Oylarına oy qosqan,
Hasıl sózler kitapta.

Qaharmanlıq saltımniń,
Jeńis penen dańqımniń,
Meniń el hám xalqımniń,
Danaları kitapta.

Ómir jolı bári bar,
Ne izleseń tabılar,
Oqıǵanlar úlgi alar,
Aqıl sózler kitapta.

Tasqinlatqan ǵayrattı,
Altınnan da qımbatlı,
Nanday áziz hám tatlı,
Naǵız sózler kitapta.

Danalarđıń miyrası,
Kewillerdiń talwası,
Aytsam ǵaptıń ırası
Barlıǵı da kitapta.

J.Dilmuratov

? 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Shayır kitap haqqında qanday pikirler bildirgen?
2. Qaharmanlıq saltımniń, Jeńis penen dańqımniń degen qatarlarda neni aytpaqshı bolǵan?

Eslep qalıń!

Kórindi, juwırdı, shıqtı sıyaqlı sózleri hárekettiń bolıp ótkenligin bildiredi.

KITAPLAR QALAY PAYDA BOLǵAN?

Áyyemgi waqıtlarda kitaplar júda qımbat hám tabılmaytuǵın bolǵan. Olardı ayırım adamlar qolda jazatuǵın bolǵan. Kóshirip jazıwǵa kóp waqıt ketken. Olardı kóbeytiw kóp waqıt talap etken. Keyin mashina oylap tabılǵan. Bul mashina tas baspa dep atalıp, har qanday kitaplardı kóbeyte alǵan.

Evropada eń dáslepki basıp shıǵarıwǵa tiykar salǵan Logan Gutenberg Germaniyada jasaǵan. Ol basıp shıǵarıw úskenesin hám sıyanı oylap taptı. Birinshi baspadan shıqqan kitaplar áyyemgi Qıtayda toǵızınshı ásirde payda boldı.

Házirgi dáwirde gazeta hám kitaplar tez hám reńli bolıp, basıp shıǵarıw úskenelerinde basıp shıǵarıladı. Uzunlıǵı 8 km ge shekemgi bolǵan qaǵazlar 600 metr tezlikte aylanıwshı úskene arasınan ótkeriledi.

 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Áyyemgi kitaplardı basıp shıǵarıwda qanday qıyınshılıqlar bolǵan?

2. Basıp shıǵarıw úskenesin hám sıyanı oylap tapqan kim edi?

 2-tapsırma. 2-klass ushın basıp shıǵarılǵan sabaqlıqlardıń atın hám olardıń neshe bet ekenligin aytıp beriń.

KITAP

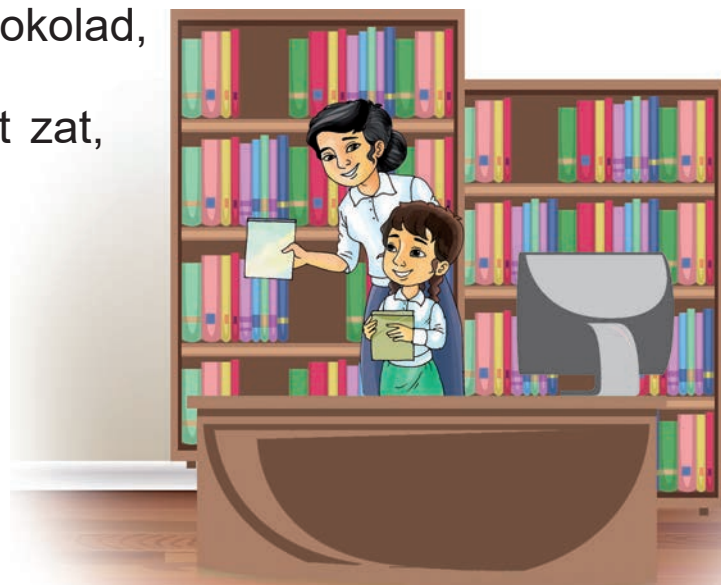
Záwre apası menen,
Bir kúni bardı bazarǵa,
Zatlar tolı ne degen,
Qarap qaldı olarǵa.

Túrli-túrli oyınshıq,
Kózdi tartar jıltırap.
Tur sup-sulıw quwırshaq,
Sóyleytuǵın, bídirlap.

Jeyseń be? – dep shokolad,
Sorap edi apası.
– Meniń ushın qımbat zat,
Kitap-dedi Závresi.

Nağıslanıp bezelgen,
Tańladı ol kitaptı,
Súyer edi ázelden,
Závre ertek kitaptı.

Bilgenge joq bahası,
Závre aldı kitaptı.
Qızınıń bul iqlası,
Apasına unaptı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Závre qay jerge bardı?
2. Anası oǵan ne alıp bermekshi boldı?
3. Anasına qızınıń qaysı háreketi unadı?

2-tapsırma. Kitapxanaǵa aǵza bolıw hám kitaplardan paydalanıw haqqında sáwbetlesıń.

EÑ JAQSÍ MIYRAS

Erte zamanlarda bir ǵarrınıń úsh balası bar eken. Ǵarrı qartayıptı. Bir kúni balaların aldına shaqırıp alıp bilay depti:

– Balalarım, men endi qartaydım. Ómir boyı jıynaǵan azı-kem dúnya malımdı sizlerge bólistirip bermekshimen. Qáne, aytıńlar, qanday miyras alıwdı qáleysiz?

Sonda eń úlken balası oylanıp turıp:

– Ata maǵan túyelerińizdi miyras etip beriń, – depti. Ortanshı balası atasınan qoyların soraptı.

Al genje balası úndemey tura beripti. Ákesi onnan:

- Balam, sen nege úndemeyseń? – dep soraptı.
- Atajan, men siziń ele kóp jasawıńızdı qáleymen. Al miyras máselesine kelsek, maǵan jıynap qoyǵan kitaplarıńızdı berseńiz, – deptı.

Balaları ózlerine tiyisli miyrastı bólisip alıp, hárkim óz aldına jasay baslaptı.

Tuńǵısh balası atasınan qalǵan túyelerin kárwanǵa qosıp, sawda-satıq penen shuǵıllanıptı. Onıń isleri júrisip, kóp baylıq toplaptı. Biraq, bir kúni jolda onıń kárwanına qaraqshılar topılıp, baylıǵın da, túyelerin de tonap ketiptı.

Ortanshı balası bolsa, atasınan qalǵan qoylardı satıp jep, arqayın jasay beriptı. Qoylar da egizden qozılap, jıldan-jılǵa kóbeye beriptı. Biraq bir jılı qıs qattı keliptı de qoylarǵa kesellik taralıptı. Qoylardıń birewi de qalmay qırılıp qalıptı.

Genje balası atasınan alǵan kitapların qunt penen oqıp, bilimli, ónerli bolıptı, alım bolıp jetilisiptı. Xalıq arasında abıroyǵa, baylıqqa iye bolıptı. Ol bir kúnleri eki aǵasınıń basına túsken músiybetti, awır awhalda

qalğanın esitipti hám aǵaların janına shaqırıp, olarǵa járdem beripti. Úsh aǵayınli jigit bir-birin qollap-quwatlap birge jasap, murat-maqsetine jetipti.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Ğarrınıń úlken balası qanday baylıqtı tańlap aldı?
2. Ortanshı balasına ne tiyisti?
3. Úshinshi bala neni tańladı?

2-tapsırma. Kitap haqqında naqıl-maqallardı tabıń hám mánisi haqqında sáwbetlesiń.

KITABÍM – QUYASHÍM

Kitabim-quyashım,
Alemge nur shashqan.
Kitabım-sırlasım,
Bilimge jol ashqan.

Kitabım-ǵáziynem,
Sanamdı bayıtqan.
Turmısın tereńnen,
Úyretken danışpan.

Kitabım – iǵbalım,
Kásibim-kárim ol.
Jurt bere almaǵannıń,
Beredi bárin ol.

Sadıq dos, márt joldas,
Shıńlarǵa baslaǵan.
Jalqawǵa qol sozbas.
Baxıtqa eriser,
Oǵan shın dos bolǵan.

Ya. Ájimov

- ? 1-tapsirma.** Sorawlarǵa juwap berin.
1. Shayır kitap haqqında qanday pikirler bildirgen?
 2. Shayır ne ushın “Jurt bere almaǵandı berdi” dep esaplaǵan?

- 2-tapsirma.** Qosıqtı oqın hám nem degen sorawǵa juwap beretuǵın sózlerdi aytıp berin.

JAS TÁWIP ÁMIRDEN NENI SORADÍ?

Buxara ámiriniń úlken kitapxanası bolǵan, lekin oǵan kiriw ushın hámmege de ruqsat etilmegen eken.

Kúnlerden bir kúni ámir awırıp qalıptı. Saray táwipleri onı emley almaydı. Sonda táwiplerdiń birewiniń esine endi ǵana atı shıǵıp kiyatırǵan Ábu Áli ibn Sina

yadına túsipti. Ámir ol haqqında esitiwden, onı sarayǵa shaqırıptı. Ibn Sina ámirdi emlepti. Bunnan quwanǵan ámir onı saray táwiplerine baslıq etipti hám «Tile tileǵındı!» – depti. Jas Ibn Sina baylıq soramay, tek kitapxanadan paydalanıwǵa ruqsat soraptı. Ámir ruqsat beredi. Solay etip, belgili alım ámir kitapxanasınan paydalanıwı huqıqına iye boladı.

- ? 1-tapsirma.** Sorawlarǵa juwap berin.
1. Buxara ámiri Abu Ali ibn Sinanı ne ushın shaqıradı?
 2. Abu Al ibn Sina amirden neni ótinish etti?
 3. Ámir Abu Ali ibn Sinanı ne menen sıylıqlaydı?

2-tapsırma. Elimizde kitap oqıwǵa jaratılǵan imkaniyatlar haqqında aytıp berıń.

KITAPLAR NEDEN NARAZÍ?

1-tapsırma. Berilgen qosıq qatarların rollerge bólip oqıń.

Sumkańda jata berip,
Sharshap kettim ǵoy jora.
Qarasań bolar edi,
Uyqılap jatqannan góre.

Búkleyseń betlerimdi,
Kirlep ketti betlerim,
Sánemniń kitabınan,
Qay jerim kemis meniń?

Sumkańda biraz jattım,
Búklense de betlerim,
Hár jerimnen jırtıp alıp,
Qayıq soqtıń, úplediń.

Shıjbaylaǵan qolıńnan,
Bizler qashıp ketemiz.
Úgili qız Sánemxan,
Oǵan xızmet etemiz.

Bala: Keshir meni kitaplarım,
Aqılsız ekenmen men.
Qásterlep abaylayman,
Wádem sol, shın kewilden!!!

 2-tapsırma. Kitap haqqında maǵlıwmatlardı oqıń hám aytıp berıń.

- ❖ 2-aprel-xalıq aralıq kitaplar kúni.
- ❖ Dáslepki kitapxana eramızdıń ekinshi ásirinde Xorezmde óz jumısın baslaǵan.
- ❖ Eń kóp tomli kitap Francuz enciklopediyası bolıp, ol bir mıń eki jüz tomnan ibarat.
- ❖ Nyu-York muzeyinde boyı úsh metr, qalıńlıǵı bir metr, awırlıǵı bir jüz jigirma bes kilogramm keletuǵın kitap bar.
- ❖ Qaraqalpaq xalqınıń folkları jüz tomliq kitap bolıp shıǵarıldı.

QUYASH HÁM KITAP

Kitaptı biykarǵa quyashqa megzetpeydi. Quyash insańǵa, tábiyatqa tirishilik hám rawajlanıwǵa járdem beredi. Kitap – aqıl-sanamızdı rawajlandıradı.

Kitap oqıwdıń óziniń qaǵıydaları bar:

1. Paydalı kitaptı tańlay alıw.
2. Asıqpay, aqırına deyin túsiniw oqıw.
3. Oqıǵan kitaptıń mazmunın biliw, onnan juwmaq shıǵarıw.
4. Kitaptaǵı waqıyalardı turmıs penen salıstırıw.
5. Kerekli jerlerin dápterge jazıp barıw.
6. Kitapqa jaqsı qatnasta bolıw.

 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Kitaptı ne ushın quyashqa teńlestiremiz?
2. Kitap penen dos bolıw bizge ne beredi?
3. Kitaptıń paydalısın saylap oqıw degende neni túsinemiz?

2-tapsırma. Ne islewge bolmaydı? degen sorawğa juwaplardı oqıń. Olardı ne ushın islemewimiz kerek ekenligi haqqında pikirlerińizdi bildiriń.

1. Kitaptı patas qol menen uslawğa bolmaydı.
2. Kitaptı kózge jaqın jerge uslap oqıwğa bolmaydı.
3. Kitaptı awqatqa jaqın jerge qoyıwğa bolmaydı.
4. Kitaptıń betin jırtıwğa, betlerine jazıwğa hám qayırıwğa bolmaydı.

3-tapsırma. Berilgen jumbaqtı oqıp, sheshimin tabıń.

Bilimniń naǵız bulaǵı,
Oqısań zeyniń ashılar.
Bir neshe betten turadı,
Ishinen dúrler shashılar.

S. Embergenov

SÓZLERDI ORNÍNDÁ QOLLANÍW

HÁRIPLERDEN BASLANAR

Hárip sapqa dizilse,
Quralıp sóz shıǵadı,
Al, bir hárip úzilse,
Ornı ashıq turadı.

Oy saladı kewilge,
Háriplerdiń qatarı,
Usı jerden ómirge,
Jollar tarap atadı.

Háriplerden baslanar,
Barlıq haqıyqatlıqlar,
Keyin kózge taslanar,
Quwanışlar, shadlıqlar.

Baslanar “A” háripten,
Anamızdıń atı da.
Bóleneseń kórip sen,
Onıń saltanatına.

Oylandırar hámmeni,
Háriplerdiń atları.
Qıylandırar ol seni,
Gáp quraǵan waqları.

- 1-tapsirma.** Sorawlarğa juwap beriń.
1. Háriplerden ne payda boladı eken?
 2. Ana hám adam sózlerin ne ushın aytqan dep oylaysız?
 3. Álipbede háripler izbe-izligi qalay jaylasqan?

- 2-tapsirma.** Ózińizdiń atlarıńızdiń hár bir hár ibine sóz tabıń.

Úlgi: Atabek –
 a-ana
 t-tas
 a-ata
 b-bala
 e-esik
 k-kitap

SÓZLERDI ÓZ ORNÍNA QOY

- 1-tapsirma.** Qawsırmanıń ishindegi háriplerdi qosıp sózlerdi oqıń.

(k) ← óz
 (s) ←
 (b) ←

(t) ← ez
 (s) ←
 (b) ←

te-r ← ek
 bó-r ←
 ke-r ←

- 2-tapsirma.** Berilgen sózlerdi eki tárepinen de oqıǵanda da birdey sózlerdi tabıń hám oqıp kóriń.
 Kerek, ana, ata ,

- 3-tapsirma.** Buwınlardan sózlerdi qura, sózlerden gáp dúz.

miy	net	ba	xıt	kel	ti	rer				
a	la	ba	me	la	gúl	nen	me	la	na	nen
az	az	dan	úy	re	nip	da	na	bo	lar	
ki	bi	bu	tap	lim	la	ǵı				

HÁRIPLERDEN SÓZLER QURA

A. Alma , aǵa, as, aspan.
 N. Ana, nabat, nan, naǵıs.
 I. In, iyne, is, ilgek
 M. Mal, mine, alım, mıs
 T. Tún tis, til, tilek
 L. Lala, láylek , limon,
 B. Bala, baha, báhár, bul.
 K. Kamal, eki, úke, kino.
 R. Reń, gúrek, batır.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Háriplerden sóz qurawda qıyınshılıq boldı ma?
2. Qaysı háriplerden baslanatúǵın sózler az eken?

2-tapsırma. Topar jumısı. Klass oqıwshılarınıń atların álipbe tártibinde hám usı háripten baslanatúǵın sóz benen birge aytıp berıń.

Úlgi: Almagúl – aqıllı. Ámiyna – álpayım.

QABUSNAMADAN

Bilgil, hámme ónerden sóz óneri jaqsı. Jaqsı sóylewge úyren hám múlayım sóylewden basqa nárseni ádet qılma. Sebebi qanday sózdi sóylewdi qáleseń, til sonı sóyleydi. Sózdi óz ornında sóyle. Paydasız sóz zıyan keltiredi.

Birew sennen bir nárseni soramasa, juwap berme. Qurıdan-qurı sóyley berme. Birew sennen bir nárseni sorasa, durısın ayt.

Sennen soramasa, sen oǵan násiyat qılma. Násiyattı tıńlamaǵan adamǵa heshnárse deme. Eger adam qıńırılıqqa ádetlengen bolsa, onıń qasına barmaǵıl, sebebi bunday adam tuwrı jolǵa túspeydi. Qıysıq aǵashtı shawıp jonbasa, dúziw bolmaytuǵınlıǵın umıtpa.

1-tapsirma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Jaqsı sóylew degende neni túsinemiz?
3. Ne ushin soramasa aytpawımız kerek?
4. Qırırılıq degende qanday ádetlerdi aytqan?

2-tapsirma. Qarım-qatnas jasaw ushin qanday sózlerdi qollanılatusınlıǵı haqqında sáwbetlesıń.

lábbay, raxmet,

sálem ustaz, ótinish dostım,

márhamat, otırıń, áperip jiberiń.

sálem, apay, neshe swm? ólshep beresiz be.

Eslep qalıń!

Qarım-qatnas jasawda ótinish, raxmet sıyaqlı sózler bir-birewge húrmetti bildiredi. Mısalı: Ótinish, maǵan kitaptı áperip jiberesiz be? Járdem bergenińiz ushin raxmet!

JUMBAQ ARQALÍ OY ÓSEDI

Jumbaq – xalıq awızeki dóretpeleriniń bir túri. Az sóz benen kóp máni beretuǵın hám oylanıp sheshiwdi talap etetuǵın juplastırılıp ayılǵan sóz. Jumbaq sóziniń ózi «judırıqqa jasırılǵan nárseni tap» degen túsinikti beredi eken. Haqıyqatında da, jumbaqtı bir adam aytadı, ekinshi bir adam onıń sheshimin tabadı. Jumbaqlar mazmunına qaray hár qıylı bolıp keledi.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Jumbaqlarda ne jasırınǵan?
2. Jumbaq degen qanday túsinikti bildiredi?

2-tapsırma. Jumbaqlardı oqıń hám sheshimin tabıń.

1. Otız qawın arttı,
Eshekke teńlep,
On altısın saldı,
Oń jaǵı keń dep,
Neshe qawın bar?
Sol jaqtaǵı teńde,
Qánekey balalar
Eki jaǵı teń be?
2. Ala ǵarǵa, qara ǵarǵa,
Ushar-qonar aqsha qarǵa.
Altawı onıń ala ǵarǵa,
Jetewi onıń qara ǵarǵa.
Terekte otır sonsha ǵarǵa.
Bári boldı qansha ǵarǵa.

JAÑÍLTPASHLAR

Qaraqalpaq awızeki ádebiyatınıń erteden kiyatırǵan belgili bir túri – jańıltpashlar. Onı xalqımız atadan-balaǵa miyras etip qaldırıp, usı waqıtqa deyin qızıǵıp aytıp kiyatır.

Jańıltpashlardıń burınnan ayılıp júrgen úlgileri de, jańa túrleri de biz ushın qádirlı. Sebebi, jańıltpash balalardıń durıs hám shaqqan sóylew uqıplılıǵın rawajlandırıwda kútá áhmiyetli. Onı durıs aytıw ushın aytıwshınıń ózi tez hám jańılmay aytıwı kerek.

Al, jańıltpashtı úyreniwshi onı durıs aytıwda sózlerdi qaytalap aytıp, ol sózlerdiń mánisin túsinip alıwdı talap etedi.

Usı jaǵdayda ǵana ol jańıltpashtı durıs hám tez aljaspay ayta aladı. Jańıltpash – qaytalanıp tez

aytilatuġın, aljastırmay oylanıp aytıwdı talap etetuġın xalıqtıń kórkem sóz óneri. Jańıltıashlar tildi shınıqtırıwǵa hám jańılmay tez sóylewge úyretedi.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Ne ushın jańıltıashlar usı kúnge shekem saqlanıp kiyatır?

2. Jańıltıashlar bizdi nege úyretedi?

2-tapsırma. Jańıltıashlardı oqıń hám jańılmay sózlerdi durıs aytıń.

1. Qızıl qumnan kóp túlki qashtı.
Qádirbay izinen quwıp adastı.
Qızıl túlki aldap inine qashtı,
Qádirbay qızılǵa túlkiden adastı.

2. Tursın tawdan tas tasıydı,
Tursın tańnan tas tasıydı.
Tursın tastan tam qaladı,
Kórgenler dım tań qaladı.

S.Embergenov

SÚWRETLER HÁM SÓZLERDE JASÍRÍLGÁN DANALÍQ

1-tapsırma. Berilgen súwretli rebustıń sheshimin tabıń.

~~Galstuk~~

~~zebra~~

~~taraq~~

2-tapsırma. Sózlerdiń ornın tawıp qoyıń hám naqıldıń mánisin aytıp berıń.

bolsa

awzın-
dağını

bolsa

tórtew

tóbedegini

aldırar

túsirer

Altaw

ala

túwel

MÁNISIN BIL SÓZLERDİŇ

1-tapsırma. Berilgen qosıq qatarlardan jazılıwı birdey, mánisi basqa bolğan sózlerdi tabıń hám súwretke qarap olardı túsindiriń.

* * *

Ele kók góy alma,
Oni úzip alma.

* * *

Jayılp júr qoy.
Qoydı quwma, qoy.

* * *

Igızıp saz, qum, tastı,
Erke Ámiwim tastı.

* * *

Kelin, jemis teriń.
Ship-ship aqsın teriń.

 2-tapsirma. Berilgen gáplerdi oqıń hám mánisin túsindiriń.

Kóylegińdi kir qılma. Esikti ashıp ishke kir.

Sen oynan kesh qaytsań, úyge kel. Ílaydan kesh, basqa jol joq.

SORAWLARǴA JUWAPLAR

– Til ne ushın berilgen,
Qız yamasa balaǵa?
– Táńir sálem bermeye,
Ata menen anaǵa.

Kewlin basıp qapalıq,
Batsa birew uymaǵa,
Oǵan jaqsı sóz aytıp,
Qálbine nur quymaǵa.

– Qulaq nege berilgen?
Jaqsı gápti uqpaǵa.
Ata menen ananıń,
Násiyatın tutpaǵa.

Danalıq sóz shiyрін sóz,
Ilip alsa qulaǵıń.
Alǵa qoyǵan ómirde,
Orınlanar talabıń.

X.Saparov

 1-tapsirma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Til ne ushın berilgen eken?
2. Qulaqtıń xızmeti neden ibarat eken?

 2-tapsirma. “Sóylesiw ádebi” temasında sáwbetlesiń.

TEREŇ AQÍL MENEN OYLA HÁM TAP

1-tapsırma. Berilgen naqıl-maqallardağı túsirilip qaldırılğan sózlerdi tapsañız, krossvord juwabın tabasız.

1. Nannıń usağı da
2. ... menen bala, gúl menen lala.
3. ... jastan shıǵadı, hasıl tastan shıǵadı.
4. Buwday ... bolmasa da, buwday sóziń joq pa edi.
5. Adam qolı ... , mańlay teri nur.

2-tapsırma. Tekstti oqıp, qayta aytıp beriń. Qanday degen sorawǵa juwap beretuǵın sózlerdi tabıń.

Quwırshaq

Jaǵaları sádepli,
Etekleri búrmeli,
Kóylegi kóp jarasqan,
Quwırshaǵım oynasın.

Qara monshaq kózleri,
Lala kibi júzleri,
Jipek mısıl shashları,
Quwırshaǵım oynasın.

IV BÓLIM. TARIYX GÁZIYNELERI TARIYXÍY ESTELIKLER HAQQÍDA NELERDI BILEMIZ?

REGISTAN

Samarqandta Registanda úsh medirese bar. Uliǵbek medresesi on besinshi ásirdeń basında salınǵan. Sherdar medresesi on jetinshi ásirdeń birinshi yarımında hám Tilla Qarı medresesi on jetinshi ásirdeń ortalarında payda bolǵan. Uliǵbek medresesi maydanda ark wazıypasın atqarǵan. Múyeshlerinde biyik minaralar jaylasqan.

On jetinshi ásirde Samarqandta Yalantush Bahadır Sherdar mediresesin qura baslaydı. Onıń diywallarına arıslannıń súwretleri túsirilgen. Tilla Qarı mediresesi atamasınıń mánisi tilla menen bezetilgen degendi bildirgen. Bul mediresede sabaqlar ótiliwi menen birge, ol qalanıń tiykarǵı meshiti bolǵan. Medireselerdeń anıq hám sulıw isleniwi Samarqandtıń eń biybaha estelikler qatarına kiriwine sebepshi bolǵan.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Registanda qanday medireseler bar?
2. Universitet wazıypasın atqarǵan medirese qaysı?
3. Samarqand haqqında nelerdi bilesiz?

2-tapsırma. Berilgen tekstten qala, jer-suw atamaların bildiretuǵın sózlerdi tawıp, aytıp berıń.

SHÍLPÍQ

Shılpıq qalasınıń tariyxı bunnan eki mıń jıl burınǵı dúwirlerden baslanadı. Ol sheńber kórinisinde bolıp, Nókis qalasınan 43 kilometr qublada jaylasqan. Shılpıq dáryadan otız bes-qırq metr bálentliktegi ústi ashıq, domalaq minara. Ol tábiyiy tegis tóbeliktiń

ústinde jaylasqan. Onıń dógeregi qalıń diywal menen oralǵan. Al bir tárepi kiriw jolı sıpatında ashıq qaldırılǵan. Házirgi waqıtta Shılpıqtıń altı-segiz metrli diywalı saqlanǵan. Áyyemgi

diywallardıń bizge shekem unırap ketpey saqlanıw keliwiniń sırı, bul jawın – shashınnan saqlawshı sıbawlardıń ornatılıwında. Sıbawlar dárya ultanındaǵı saz ılaydan alınǵan hám hárqanday ızǵarlıq penen jer silkiniwine qarsı turıw ushın diywal astına qum tóselgen.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Shılpıq qalasınıń jası qansha?
2. Sıbawlardıń unırap ketpey turıwınıń sebebi ne?
3. Shılpıqtıń qansha diywalı saqlanǵan?

2-tapsırma. Berilgen tekstten qanday degen sorawǵa juwap beretuǵın sózlerdi tawıp aytıp berıń.

QOYQÍRÍLǴANQALA HÁM TOPÍRAQQALA

Qoyqırılǵanqala Qaraqalpaqstan Respublikası Tórtkúl rayonında jaylasqan. Onıń ishinen úlken eki

qabatli Orayliq úlken shirkewdiń tiklengenini anıqlanǵan. Qalıń jeti metrlik diywal menen qorshalǵan úlken shirkew ishinde atanaq túrinde jaylasqan altı ójire bar. Beruniy táriyiplegen astronomiyalıq ásbap – usı qaladan tabılǵan. Qalanıń negizinde jatırǵan sheńber hám atanaqlar onıń salınıwında masseget kóshpeli qáwimleriniń tásiiri kúshli ekenliginen derek beredi.

Topıraqqala Ellikqala rayonında jaylasqan. Bul qala ekinshi – tórtinshi ásirlerge tiyisli estelik. Házirgi kúnde ol jerden jigirma bes metr bálentlikte jaylasqan. Qalanıń gerbishlerinen qaraqalpaq uriwlarınıń tamǵalarına usaytuǵın tamǵalar tabılǵan. T – Qońırat – qaramoyın uriwınıń tamǵasına, II – Qońırat – qostamǵalı uriwınıń tamǵasına hám + qıpshaq uriwınıń tamǵasına usaydı. Qalanıń qubla – batisında Xorezm patshalarınıń úsh qabatlı sarayı bolıp, ol dem alıw hám diniy bayramlar ótkeriw ornı bolǵan.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berin.

1. Qoyqırılǵanqala qaysı rayonda jaylasqan?
2. Qalanıń salınıwında qaysı qáwimleriniń tásiiri kúshli?
3. Topıraqqala qaysı rayonında jaylasqan?
4. Qaysı uriwlardıń tamǵaları haqqında ayılǵan?

Eslep qalıń!

Qala hám jer-suw atları bas háripten baslanıp jazıladı. Mısalı: Nókis, Ámiwdárya.

2-tapsırma. Berilgen sózlerdi buwınlarǵa bólip oqır.

Qoyqırılǵanqala, Qaraqalpaqstan Respublikası, Tórtkúl, Qońırat – qaramoyın, Qońırat – qostamǵalı, Xorezm, Ellikqala.

GÁWIR QALA

Gáwir qala jóninde m a ğ l i w m a t l a r ğ a qaraĝanda, ilimpazlar bunnan bir mırń bes júz jılday burin tiklengen qala ekenin anıqlaĝan. Ol biriniń

ústine biri salınĝan, yaĝnıy bir qansha qatlamlardan ibarat. Qala záwlim saraylardan, turaq jaylardan, biyik qorĝan – diywallardan turadı. Shırńısxan áskerleri Orta Aziya qalaların jawlaw waqtında Gáwir qalanı adam jasaw múmkinshiliginen ayırĝan. Biraq kóp keshikpey búlginshilikke ushıraĝan xalıq usı átiraptaĝı eki tóbeliktiń aralıĝına qonıslanadı. Payda bolĝan bul qalanıń atı “Antakiya sháhári” dep atalĝan. Gáwirqala Xojeli rayonında, Sultan Wáyis tawında, Xorezm walayatında da bar.

1-tapsırma. Sorawlarĝa juwap beriń.

1. Gáwir qala nelerden turadı?
2. “Antakiya sháhári” dep qay jer atalĝan?
3. Gáwirqala qay jerlerde bar?

2-tapsırma. Berilgen tekstten nelerden degen sorawĝa juwap beretuĝın sózlerdi tawıp aytıp beriń.

TÓK TAWÍ QALAY PAYDA BOLĝAN?

Burıńĝı waqıtlarda Ámiwdárya Samanbay toĝayınıń ústi menen arqaĝa qarap aĝadı eken. Arqa betten kóp el usı Ámiwdáryadan suw iship, kún kóredi eken. Sol zamanda bir ójet dáw dáryanıń ayaĝındaĝı elge suw jibermew ushın dáryanı baylamaqshı bolıptı. Ayaqtaĝı eldiń adamları bul xabardı esitip, dáwge adam jiberipti.

– Qudiretli dáw, dáryanı baylamańız, ne tileseń de bereyik! – dep jalınıptı. Biraq dáw ójetlikke salıp, sózin tıńlamay kete beripti.

Sol elde bir kempir bar eken. Bul xabardı ol da esitip, dáwdiń aldınan shıǵayın dep ketipti. Jolda kempirdiń aldınan shıqqan dáw onıń menen xabarlaspay kete beripti. Kempir dáwdiń ójet ekenin bilip:

– Balam, dáryanı baylay ǵoy, tastay etip bayla, ayaqtaǵı el suw ishpese uw ishsin, – depti.

Dáw:

– Sendey kempirdiń aytqanın qılatuǵın men be, al baylamaǵanım, – dep etegindegi topıraqtı turǵan jerine tógip, keynine qaray ketip qalıptı.

Házirgi Tók tawı sol dáwdiń tókken bir etek topıraǵı eken deydi.

Tók qala házirgi Nókis rayonında jaylasqan. Ol jerden 11 metr bálentlikte saqlanǵan. Jergilikli xalıq bul qalanı “Darsan” dep ataydı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Dáwdiń maqseti ne edi?
2. Kempirdiń dáryanı baylay ǵoy dewiniń sebebi ne edi?
3. Tók tawı turǵan jerdi házir ne dep ataydı?

2-tapsırma. Berilgen tekstten kempir hám dáwdiń sózlerin aytıp beriń.

Eslep qalıń!

Zatlardıń qatar tártibin bildiretuǵın sózlerge neshinshi? degen soraw qoyıladı.

Men ekinshi partada otıraman.

JAZÍWDÍ KIM OYLAP TAPQAN?

JAZÍW HAQQÍDA MAĖLÍWMAT

Jazíw óziniń rawajlanıwında kóp tariyxıy jollardı basıp ótken. Eń áyyemgi jazíw júdá ápiwayı bolǵan. Adamlar mağlıwmatlardı bir-biri menen almasıwı ushın zat xatların bir-biri menen awızsha emes, al hár qıylı xatlardıń ornına zatlar arqalı bir – birine tasıǵan.

Súwret arqalı adamlar oy-pikirlerdi ańlatıwǵa tırısqań. Bunday jazıwdı súwret jazıwı dep ataǵan. Súwret jazıwında jekke sózler kóriniske iye bolmaydı, onda tutas waqıya haqqında mağlıwmat beriledi.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Adamlar ne arqalı bir birine xabar bildirgen?
2. Súwret jazıwı qanday mağlıwmatlardı bildirgen?

2-tapsırma. Súwret tiykarında sáwbetlesiń.

KÓSHIRGISH

Meyli diktanat, bayan ba,
Ol albırap saspaydı,
Jazğanına dostınıń,
Alıstan kóz taslaydı.

Ózi jazıp, oylanıp,
Otırǵanday boladı.
Usılayınsha basqadan,
Tez kóshirip aladı.

Ne boladı juwmaǵı,
Ol jaǵınan ǵam jemes,
Bilgish oqıwshılarday,
Ol da aladı “tórt” ya “bes”

Usılay jazba jumıstan,
Júr edi ol kórinip,
Kóshirgeni basqadan,
Qaldı bir kún bilinip,

Birge otırǵan jorası,
Onı aytsań datlaydı.
Házillesip dosları
“Kóshirgish” dep ataydı.

X. Saparov

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń

1. Oqıwshıdan diktant yaki bayan jumısın jazıw ushın ne talap etiledi?
2. Oqıwshı dostınıń jazğanına ne ushın qaraydı eken?
3. Siz bul balanı qanday ataǵan bolar edińiz?

2-tapsırma. Mektepte qanday jazba jumıslar alınadı hám olarǵa qanday tayarlanatuǵınlıǵıńız haqqında sáwbetlesıń.

TÚSINIK JAZÍW

Jazıwdıń rawajlanıwı menen shártli tańbalar jeke túsiniklerdi ańlatıw ushın jumsalǵan. Bunday jazıw túsinik jazıw delinedi. Túsinik jazıw súwret jazıwınıń dawamı bolıp, onnan keyin payda bolǵan. Túsinik jazıwınıń

ayırım úlgileri biziń házirgi jazıwımızda da ushırasadı. Mısalı: 1, 2, 3, +, - usaǵan tańbalardıń hár biri bir túsinikti bildirip, ayırıqsha sóz retinde tanıladı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Túsinik jazıwları qaysı jazıwdan sońıraq payda bolǵan?

3. Sanlar qaysı jazıwǵa kiredi eken?

2-tapsırma. «Meniń tabıslarım» temasında sáwbetlesiń. Onda keltirilgen sanlardı aytıp beriń.

SESLIK JAZÍW

Jazıwdıń eń jetilissen túri – házirgi biziń jazıwımız. Bul jazıw seslik jazıw dep ataladı. Áyyemgi jazıwlar toplamıńıń keyingi qádemi – bul esitetuǵın, háripli xatlar. Bul xatlarda arnawlı belgiler hár bir sóylew sestine baylanıslı edi. Bunda belgiler zatlardı ańlatqan joq, al sesler hám buwınlar bolıp belgilenip barıldı.

Endi eki, úsh, onlaǵan háriplerdi dál qılıp, este saqlaw kerek boldı. Sóylew jazba túrde alıp barıldı, basqa jollar arqalı heshqanday salıstırıwlar bolmadı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Seslik jazıwları qaysı jazıwdan sońıraq payda bolǵan?

3. Seslik jazıwdıń qanday ózgesheligi bar eken?

2-tapsırma. Sesler haqqında sáwbetlesiń. Dawıslı seslerden buwınlar jasań hám sesler arqalı sózlerdiń ózgeriwin aytıp beriń.

XAT

Qádimgi Rusta xat jazıw ushın qayıń tereginiń qabıǵınan paydalanǵan. Qabıqqa háripler ushı ótkir aǵashta maydalap jazılǵan. Bunday xatlar qayıń qabıǵındaǵı xatlar delingen.

Xat adamzattıń ullı oylap tabıwlarınıń biri bolıp esaplanadı. Sebebi, qádimgi zamanlarda heshqanday hárip bolmaǵan. Adamlar pikirlerin bir-birine jazba halında jetkeriwdi bilmegen. Jazıwdı úyrenemen degenshe aradan mıńlap jıllar ótken. Adamlar túrli jaylarda túrlishe jasaǵan. Sol sebepli jazıwlar hárqıylı boladı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Xat jazıw ushın nelerden paydalanǵan ?
3. Xat jazıw ne ushın kerek dep oylaysız ?

2-tapsırma. «Xatlar – meniń tileklerimdi jetkerer» degen temada sáwbetlesıń. Xat arqalı nelerdi aytıwǵa bolatuǵınlıǵın aytıp berıń.

Húrmetli ... !

Eslep qalıń!

B háribi sózdiń basında, ortasında, P háribi sózdiń esitilgen orınlarında jazıla beredi. Aqırı p seslerine pitken sózlerge dawıslı seslerden baslanǵan qosımta jalǵansa, p sesi b sesine ózgeredi hám solay jazıladı.

Mısalı: mektep – mektebi, kitap – kitabı.

V BÓLIM. KÓRKEM – ÓNER HÁM MÁDENIYAT

TAÑ QALARLÍQ BOYAWLAR

AYQULAQ

Ayqulaq aspanda ráń-báreń bolıp kórinetuǵın oq jayǵa usaydı. Jaqtılıqtıń hawada, jawın tamshılarında sınıwı, qaytıwı nátiyjesinde payda boladı. Jawın jawıp ótkennen soń quyashqa qarama-qarsı tárepte boladı. Quyash qansha kók jiyekke jaqın bolsa, ayqulaq sonsha úlken bolıp kórinedi. Ayqulaqtıń sırtqı bólegi qızıl, ishki bólegi siya reńde kózge taslanadı. Onda basqa reńler tolqın uzınlıǵına qarap jaylasadı. Onıń reńleri qızıl, toyǵın sarı, sarı, jasıl, ashıq kók, kók hám siya reń. Biraq ayqulaq insan kózi kóre almaytuǵın reńlerdi óz ishine alǵan millionlaǵan reńlerden ibarat.

? 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Ayqulaq degenimiz ne, ol qay waqıtta payda boladı?
2. Ayqulaqtıń sırtqı hám ishki reńleri qanday ?

📖 2-tapsırma. Ayqulaqtaǵı reńlerdi sanań hám qanday reńler ekenin aytıp beriń.

QOS AYQULAQ

Ayırım waqıtlarda aspanda qos ayqulaq ta kórinedi. Bunı qalay túsiniw múmkin?

Biz jaqtılıq tamshı ishinde sáwlelengende hám basqa reńlerge ajralǵanda eki ayqulaqtı

kóriwimizge boladı. Ekinshi ayqulaq bul tamshı eki ret payda bolǵanda, úshinshi ayqulaq ta sonday dawam etedi. Bunday ayqulaq qap-qara bult, jawın tamshılarınıń kólemleriniń birdey bólistirliwi hám basqa da jaǵdaylar bir waqıtqa tuwra keliwi arqalı kóriniwi múmkin.

1. Stakan hám suw járdeminde ayqulaqtı payda etiw.

Stakandı suw menen toltırıp, quyashlı kúni ayna aldına stol ústine qoyamız. Jerge aq qaǵaz qoyıladı. Ayna jıllı suw menen hóllenedi. Stakan hám qaǵazda ayqulaq kórinbegenshe háreketti toqtatpaw kerek.

2. Ayna járdeminde ayqulaq payda etiw.

Qarańǵı hám diywallar aq bolǵan xanaǵa suw menen toltırılǵan stakannıń ishine ayna qoyıladı. Ayqulaq kórinbegenshe fonardı háreketlendirip, suwdı jaqtılandırıp turıw kerek.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berin.

1. Qos ayqulaq qanday jaǵdaylarda payda bolıwı múmkin?

2. Úy sharayatında ayqulaqtı qanday etip kóriwge boladı eken?

REŃ

Reń degenimiz ne? Átirapqa qarasańız hárqıylı reńlerdi kóresiz. Bizdi qorshaǵan tábiyat, álem ráń-báreń. Eger reńler bolmaǵanda álem bunsha gózzal hám ájayıp bolmas edi. Hárbir reńniń ózine tán belgisi bar. Ilimpazlardıń aytıwına qaraǵanda úsh-segiz jastaǵı balalar tınıq, jarqın reńlerdi jaqsı kóredi eken. Al jaman kórgen nárselerdi bolsa, toyǵın reńlerde súwretleydi eken.

Reñdi ózgertiw ushın boyawlardan paydalanıladı. Sarı hám kók boyawdı aralastırıp, jasıl reñdi alamız. Sarı hám qızıl reñnen toq sarı reñ payda boladı. Kók hám qızıl boyawdı aralastırсаq, sıya reñi júzege keledi. Súwretlewde qızıl, sarı hám kók reñ tiykarǵı reñ esaplanadı. Bul degeni olardı aralastırıp, aq reñnen basqa barlıq reñdi alıw múmkin.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Reñdi ajratıw ushın ne kerek?
2. Reñlerdi payda etiw ushın nelerden paydalanamız?
3. Sizler qanday reñlerdi jaqsı kóresiz?

2-tapsırma. Berilgen reñlerdiń túrlerin ana tilińizde hám inglis tilinde aytıp berıń.

TÁBIYAT HÁM REŇ

Reñler tek ǵana biziń ómirimizde emes, bálki tábiyat ushın da áhmiyetli bolıp esaplanadı. Ósimlik hám terekler jánlıklerdi ózine tartıwshı túrli reñlerde gúlleydi. Reńdi ajıratıw ushın nur kerek. Kúndiz barlıq reñlerdi ajırata alamız. Keshqurınları bolsa, hámme nársese qara bolıp kórinedi. Boyawlardı ósimlik, palız hám miywelerden de tayarlawıńız múmkin.

Reñ jaqtılıqtıń tolqın uzınlıǵına baylanıslı. Biz quyash nurın kóre almaymız. Biraq, usı kórinbeytuǵın quyash nurında ayqulaqtıń barlıq reñleri jámlesken. Ápiwayı kóz benen biz bunı kóre almaymız.

Túrli reńdegi belgilerden túrlishe xabarlardı biliw múmkin. Mısalı, svetofordıń qızıl reńi “toqta”, sarı reńi “dıqqat”, jasıl reńi “jol ashıq” degendi bildiredi.

Reñler insannıń júykesine tásir etetuǵınlıǵı da aytıladı. Biz qáwipten eskertiwde qızıl reñnen paydalanamız.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Reńdi ajıratıw ushın ne kerek?
2. Reñler bizge ne ushın zárúr dep oylaysız?

2-tapsırma. Berilgen súwretten paydalanıp, miywe hám palız eginleriniń reńin aytıp berıń.

REÑLER DÚNYASÍ

Qızıl, sarı, kók reñ,
Adamğa kóp kerekli,
Al aq reñ qosılsa,
Túrli túske derek bul.

Nelikten de adamlar,
Háwes emes qarağa,
Al menińshe bul reñ,
Kóp paydağa jarağan.

Mısal meniń shashımdı,
Aqqa boyap taslasa,
Ájep emes “Ğarri” dep,
Jurt shaqıra baslasa.

Reñlerdi alalap,
Shegaralaw joyılsa!
Hár birewi kerekli,
Óz ornına qoyılsa!

? 1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.
1. Reñler haqqında bala ne aytpaqshı?

📖 2-tapsırma. Jumbaqtı oqıń hám sheshimin aytıp beriń.

Appaq ғана aq qaғaz,
Túrli túske dónedi.
Qálese qıs, báhár, jaz,
Dál ózi etip beredi.

Eslep qalıń!

Qarlı, qarsız, gúlli, gúlsiz sıyaqlı sózlerde qarama-qarsılıq -lı, -li, -sız, -siz qosımtaları menen bildiriledi.

ILIMPAZLAR REŃ HAQQÍŃDA

Ilimpazlar dúnyadađı eŃ súyikli reŃ qaysı ekenligin biliw ushın tájiriybe ótkerdi. Nátiyjelerge qarađanda insanlar kóbirek aspan kók hám kók reŃdi jaqsı kóredi eken.

Al qızgısh insandı tınıshlandıradı. Bul reŃ jawızlıqqa qarsı gúresiwge de járdem beredi. Ol adamdağı ġázep sezimin qaytaradı, adamnıń belsendiligin arttıradı. Sonıń ushın emlew orınlarında onnan paydalanadı.

Qara hám aq reŃler haqqında ne bilesiz? Súwretshilerden reŃlerdiń qaysısı bar yaki joq ekenligi haqqında sorap kóriń. Olar sizge dúnyada aq reŃ joq ekenligin, al qara reŃ túrli reŃlerdiń aralaspası ekenligin aytadı.

Basqa bir ilimpazlar bolsa buđan qarsı pikir aytadı. Olar qara reŃ jaqtılıqtıń joq ekenligi sebepli, basqa reŃlerdi ajratıw ushın kelip shıqqan dep esaplaydı.

1-tapsırma. Sorawlarđa juwap beriń.

1. Adamlardıń eŃ jadsı koretuđın reŃi qaysı?
2. Qara hám aq reŃler haqqındađı pikirlerge qosılasız ba?
3. Siz qaysı reŃdi jaqsı kóresiz?

2-tapsırma. ReŃli qađazlardan jasalđan gúl hám gúbelek haqqında aytıp beriń.

AKVAREL BOYAWLARÍ

Akvarel – reñli súwretlewdiń eń kóp tarqalğan túri. Akvarel boyawı quramına boyaw hám baylanıstırıwshı alma jelimi, glicerín hám pal kiredi. Bulardıń hámmesi suwda ańsat eriytuǵın bolǵanlıǵı ushın boyawǵa suw qosıp, suyıq etip tayarlanadı.

Boyawdıń suyıq eritpesin tayarlap, qaǵazǵa juqa etip, qatlam sıyaqlı jaǵıladı. Bul boyaw kepkenen soń ústinen jáne jaǵılǵan boyaw menen jańa boyaw túri payda boladı. Qatlamlar sanı kóbeygen sayın reñler kúsheyip baradı. Akvarel boyawlarınıń ózgeshelikleriniń biri ıǵallıqtı saqlawında boladı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Akvarel degenimiz ne?
2. Onıń quramı nelerden turadı?

2-tapsırma. Berilgen boyawlardıń reñin aytıp berıń.

<i>Kerekli reñ</i>	<i>Aralastırıw ushın kórsetpe</i>
Qızǵısh	aq + azıraq qızıl
Kashtan	Qızıl + qara yaki toq qońır
Altın	Sarı +qızıl
Kul reñ	aq + azıraq qara
Aq emes	Aq + toq qońır yaki qara
Limon sarısı	Sarı + aq, biraz jasıl
Toǵaydıń jasıl reñi	Jasıl + qara
Pomidor qızıl	Qızıl + sarı hám toq qońır
Mandarin toq sarı	Sarı + qızıl hám toq qońır
Máyektiń sırtqı qabırshaǵı	Aq + sarı biraz toq qońır

ADAM QOLÍ GÚL

Túnde ayaz urlanıp,
Ayna aldınan ótipti.
Túr qálemlı aq qıraw,
Súwret salıp ketipti.

Súwretine qarasam,
Japırağı kóp gúldiń,
Sheber eken orasan,
Úyreniw kerek dep bildim.

Hár qıylı gúldiń súwretin,
Dápterge men de salǵanman.
Oqıtqan muǵallımimnen,
“Bes” bahasın alǵanman.

Uyasınan shıǵıp kún,
Shashqanı gúmis nurların,
Aynada qıraw-súwretten,
Kórmedim sirá qalǵanın.

Meniń salǵan súwretim,
Jarqıradı kún menen,
Iras eken balalar,
Adam qolı “gúl” degen.

X. Saparov

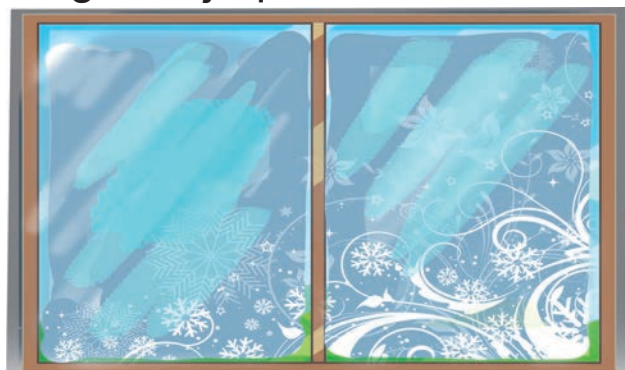
1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qıraw qaysı máwsimde túsiwi múmkin?
2. Aynadaǵı qıraw-súwret ne ushın joq bolıp ketti?
3. Siz neniń súwretin salǵandı jaqsı kóresiz?

2 - t a p s ı r m a .

Berilgen súwretten
paydalanıp aynadaǵı
qıraw salǵan súwretti
táriyiplep beriń.

BALALAR QOSÍQLARÍ

BESIK JÍRÍ

Besik jırı – biz dúnyağa kelip kózimizdi ashqan gezde anamızdıń jaǵımlı hawazı menen jaǵımlı esitilgen dáslepki qosıq.

Háyyiwler – xalıq poeziyasınıń keń tarqalgan túrleriniń biri. Balanıń besiktegi dáwirinen baslap aytilatuǵın háyyiw qatarlarında analardıń arziw-ármanları menen miyirbanlıq sezimleri sáwlelengen.

Ayırım háyyiwlerde házil túrindegi qatarlar basım bolıp kelse, geyparalarında tariyxtan saza beriwshi maǵlıwmatlar da ushırasadı. Háyyiwler ólpeń hawazda jaǵımlı nama ırǵaǵı menen aytiladı hám balanı uyqılatıwshı qásiyetlerge iye.

Qaraqalpaq háyyiwleri tek besik terbetkende ǵana emes, balanı qolǵa alıp kótergende, arqalaǵanda hám ayaqqa salıp shayqaǵanda da atqarıladı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Besik jırı qay waqıtta aytiladı?
2. Háyyiwdi kimler aytadı?
3. Siz inińizdi yamasa sińlińizdi qalay úyqılatasız?

2-tapsırma. Berilgen súwretten paydalanıp besikte jatırǵan bala shayqaǵan ananı táriyiplep beriń.

BESIK JÍRÍ ÚLGILERI

Ay, ay balam, ay balam,
Oyinshiqqa bay balam,
Baxitli, shadli zaman,
Hámme jaǵı say balam.

Ay, ay balam, ay balam,
Shiyrin sútke toy balam,
Jilawıq bolǵan jaqsı emes,
Qıyqańlıqtı qoy balam.

Ay, ay balam, ay balam,
Shapqılaǵan tay balam,
Erteńgi kúni erjetip,
Danqıńdı elge jay balam.

X.Saparov

* * *

Hayya, hayya – ayya ǵoy,
Balam meniń dana ǵoy,
Anań da endi uyqılasın,
Sen de uyqılap qala ǵoy.
Uyqıla bópem, jata ǵoy,
Tatlı uyqıǵa bata ǵoy,
Uyqıǵa shın toyaǵoy,
Jılaǵandı qoya ǵoy!

* * *

Ayya, ayya – ay bópem,
Aynanayın jan bópem,
Asımniń aldı azıǵım,
Awzımdaǵı pal, bópem.

? 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Háyyiw sózi sizge tanıs pa?
2. Siz háyyiwdiń jáne qanday túrlerin esitkensiz?

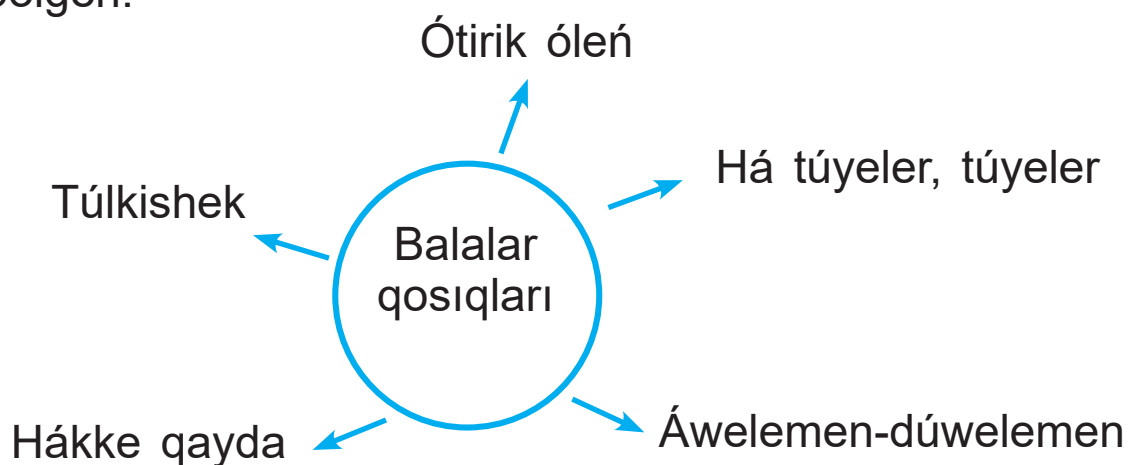

2-tapsırma. Háyyiwdiń ózińiz bilgen túrlerin aytıp beriń.

BALALAR QOSÍQLARÍ

Xalıq awızeki dóretiwshiliginiń bir bólegin balalar qosıqları quraydı. Olar balanıń sana-sezimin ósiriwde, til alǵısh, haq kewilli insan bolıp kámalǵa keliwinde úlken áhmiyetke iye. Bul dóretpeler aradan birneshe júz jıllar ótiwine qaramastan, atadan – balaǵa, áwladtan - áwladqa ótip, búgingi kúńge jetip kelgen. Olardı aytqan hárbir adam onıń geypara jerlerine óz betinshe qosıp, ayırım jerlerin qaldırıp ketip, aytqan. Sonlıqtan, balalar qosıqlarınıń ulıwma mazmunı saqlanǵanı menen, olar hár túrli bolıp ayılǵan.

Xalqımız balanı óziniń keleshegi, jaqsı isleriniń dawamshısı, úlkeygende eldiń arın arlawshı, jırın jırlawshı áwlad sıpatında olardıń tálim-tárbiyasına ayırıqsha kewil bólgen.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Balalar qosıqların kimler dóretken?
2. Olardıń qaysıları bizıń dáwirimizge jetip kelgen?

2-tapsırma. Balalar qosıqlarınıń atların aytıp beriń.

HÁKKE QÀYDA?

- Hákke qayda?
- Uyasında.
- Ne qılıp atır?
- Keste tigip atır.
- Kestesi qanday?
- Alaqanday.
- Kimler ushın?
- Begler ushın.
- Dárwazanıń awzı qaydan?
- Óte beriń bunnan.
- Neshe atlasam ótemen?
- Eki atlasań óteseń.
- Írjaqlaysań ba?
- Bir jaqlaysań ba?
- Bir jaqlayman.
- Jartı nan jeyseń be?
- Pútin bir nan jeymen.
- Al, basla.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Keste tigip atır degende neni túsindińiz?
2. Dárwazanı kóz aldıńızǵa qanday keltirdińiz?

2-tapsırma. Berilgen tekstten ne qılıp atır degen sorawǵa juwap beretuǵın sózlerdi aytıp beriń. Qosıqtı rollerge bólip oqıń.

Eslep qalıń!

Keste tigip atır, óteseń sıyaqlı sózler háreketti bildiredi. Olarǵa ne qılıp atır?, ne qılasań? degen sorawlar qoyıladı.

TÚLKISHEK

Balalar qosıqlarınıń ishindegi eń keń tarqalğan bolıp, onda túlkishek penen bala ortasında soraw-juwap júrgiziledi. Qosıqtıń tárbiyalıq áhmiyeti úlken. Balanı tereń oylawğa, tapqırılıqqa, durıs sóylewge, sózlerden orınlı paydalanıwğa úyretedi.

- Há túlkishek, túlkishek,
Túnde qayda barasań?
- Mamamnıń úyine baraman.
- Mamań sağan ne berer?
- Eshki sawıp sút berer.
- Eshkisiniń súti joq,
Ílağınıń putı joq.
- Taram-taram et berer.
- Onı qayda qoyasań?
- Tal túbine qoyaman.
- Iyt alıp ketse ne qılasań?
- Iyt awzınan alaman,
Batıy xanğa baraman.
- Batıy xannıń nesi bar?
- Ushar-ushar qusı bar.
- Ushıp ketti hawağa,
Qayıp tústi dáryağa,
Dárya suwın qurıttı,
Aq shabağın shiritti,
Eki baydıń jurtında,
Eki tıshqan urıstı.

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Balalar qosıqların kimler dóretken?
2. Olardıń qaysıları bizıń dáwirimizge jetip kelgen?

 2-tapsırma. Qosıqtı oqırn hám ne qıldı degen sorawğa juwap beretuğın sózlerdi ayıp berin.

HÁ TÚYELER, TÚYELER

«Há túyeler, túyeler» qosıǵı da balalardıń qızıǵıwshılıǵın arttıradı. Jeńil til menen jazılǵan qosıq qatarları arqalı balalarǵa poeziya kúshin, gózzallıq sezimlerin sińdire alǵan. Qosıq qatarlarındadıǵı túyeler, duz, jemis, juwsan, qoy, qoshantay, qonaq, qamshı, kól, súyrik, ǵaz, máyek degen sózler xalıqtıń kún kórisine, kásibine tiyisli bolıp, olar ápiwayı hám ıqsham túrde adamlardıń ómir tirishiligin túsindirip tur. Hátteki, «Qoshantayın qonaqqa berdim» – dep balalarǵa qaraqalpaq xalqına tán miymandoslıq dástúrin uqtıradı.

– Há túyeler, túyeler!
 – Duzıń qayda túyeler?
 – Balqan tawdıń basında,
 Balıq oynar tusında.
 Jemisim jerge tógildi,
 Jer juwsanın berdi,
 Juwsanın qoyǵa berdim.
 Qoy qoshantayın berdi,
 Qoshantayın qonaqqa berdim.
 Qonaq qamshısın berdi,
 Qamshısın kólge tasladım.
 Kól súyrigin berdi,
 Súyrigin ǵazǵa berdim,
 Ǵaz máyegin berdi.

 1-tapsırma. Qosıqtı oqırn hám neni degen sorawğa juwap beretuğın sózlerdi ayıp berin.

 2-tapsırma. Berilgen súwretlerden paydalanıp gáp dúziń. Olar ne qıladı, qanday degen sorawlarǵa juwap beretuǵın sózlerdi aytıp beriń.

	Ne qıladı?	Qanday?
Qoy	Qoy mańıraydı	Ol qara
Túyeler		
Qoshantay		
Kól		
Súyrik		
Ġaz		
Máyek		
Duz		
Jemis		
Juwsan		
Qonaq		
Qamshı		

ÓTIRIK ÓLEŇ

«Ótirik óleńler» balalardıń sana-sezimin, sezgirligin, oylaw qábiletin, tapqırlıǵın, ziyrekligin rawajlandırıwda ayırıqsha tárbiyalıq áhmiyetke iye. «Ótirik óleńler» adamlardı hám kúldiredi, hám oylandıradı, hám turmıslıq jaǵdaylardı tanıwǵa baǵdar beredi. «Ótirik óleńler» ertektiń qosıq túrinde jazılǵan bir úlgisi bolıp, balalardı xosh kewilli kúلكi lázzetlerine bóleydi.

Men ózim jas gezimde baqa baqtım,
 Baqamnıń arıǵına jabıw japtım.
 Qurbaqam Orınboǵa ushıp ketti,
 Bir baqa súyinshi aytıp zorǵa taptım.
 Qoy qılıp qumırsqamdı qozı baqtım,

Basında may tóbeniń shaqmaq shaqtım,
Jaratıp kesirtkeni at qıp shaptım.
Bizlerge ótirik sóz buyırmağan,
Bódeneni tezek dep otqa jaqtım.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qosıqtıń atı ne ushın “Ótirik óleń” dep qoyılǵan?
2. Qosıqtaǵı háreketler kúndelikli turmısta bolıwı mımkin be?

2-tapsırma. Ótirik hám haqıyqat haqqında sáw-
betlesiń. Qosıqtaǵı ótirik háreketlerdi turmıstaǵı
haqıyqiy háreketler menen salıstırıń.

Qosıqtaǵı ayılǵan háreket
Baqa baǵıw
Qurbaqa uship ketiw
Súyinshige baqa aytıw
Kesirtkeni at etip shabıw
Bódeneni tezek ornına otqa jaǵıw

KIM KÚSHLI?

- Muz aydın, muz aydın, sen neden kúshli boldıń?
- Men kúshli bolsam, jawın denemdi urmas edi.
- Jawın apa, jawın apa, sen neden kúshli boldıń?
- Men kúshli bolsam, jer janımdı sorımas edi.
- Jer ana, jer ana, sen neden kúshli boldıń?
- Men kúshli bolsam, kók bawırımdı jarmas edi.
- Kók óleń, kók óleń, sen neden kúshli boldıń?
- Men kúshli bolsam, qoy moynımdı julmas edi.
- Qoyeke, qoyeke, sen neden kúshli boldıń?
- Men kúshli bolsam, qasqır janımdı almas edi.
- Qasqır aǵa, qasqır aǵa, sen neden kúshli boldıń?
- Men kúshli bolsam, adam terimdi sılmas edi ...

«Aylanayın» kitabınan

1-tapsirma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qosıqta «kúshli boldıń?» – degen soraw nelerge berilgen?

2. Olar ózlerin kúshli dep esaplaǵan ba?

2-tapsirma. Berilgen sózlerge gáp qurań.

Muz, jawın, jer, kók shóp, qoy, qasqır, adam.

Úlgi: Muz qattı.

3-tapsirma. Súwretti óz sózińiz benen aytıp beriń. Kesteni toltırıń. Berilgen zatlardıń reńi haqqında sáwbetlesıń.

Zatlar	Qanday?
Muz	qattı
Jawın	
Jer	
Kók shóp	
Qoy	
Qasqır	

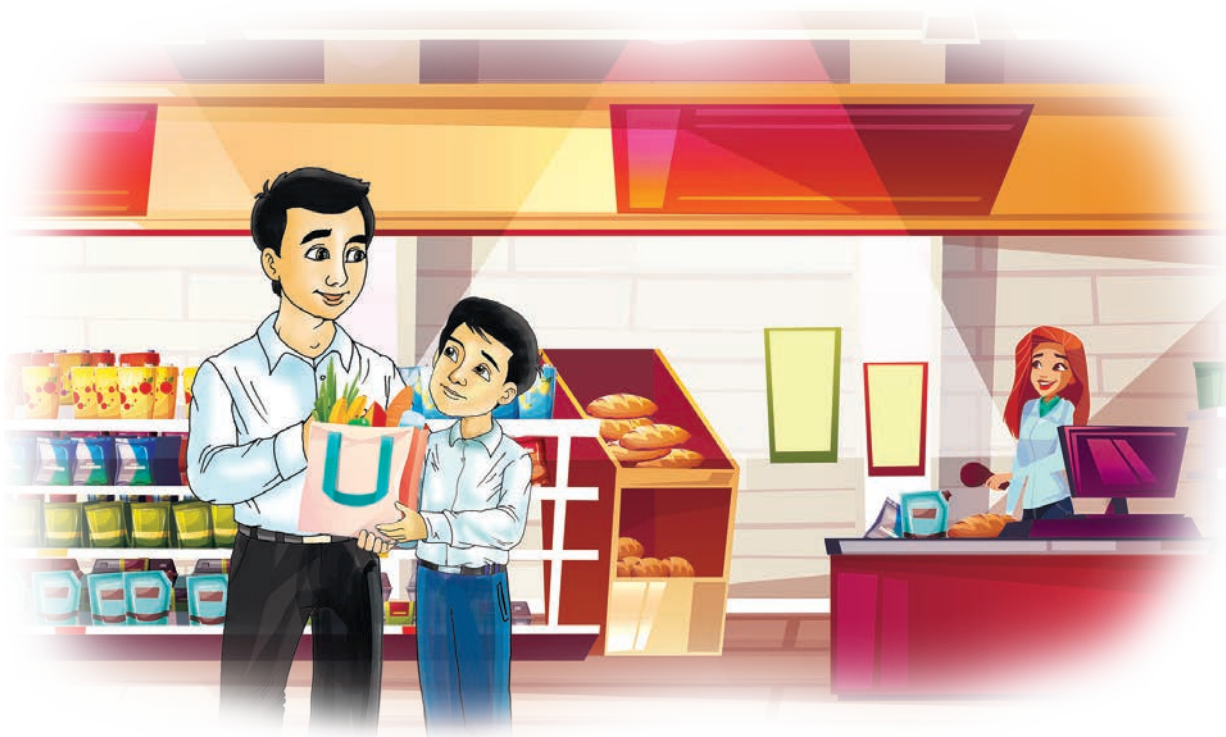
V BÓLIM. HUQÍQLARÍMÍZDÍ BILEMIZ BE?

HUQÍQ DEGENIMIZ NE?

Batır atası menen azıq-awqatlar dúkanına bardı. Ol jerde azıq-awqatlıq zatlar satıp aldı. Plastik kartanı satıwshıǵa usındı. Satıwshı terminal islemeytuǵınlıǵın ayttı hám naq pul talap etti. Sol gezde atası satıwshıǵa óz haq-huqıqların biletuǵınlıǵın ayttı.

Bir kúni Batır shep jaqtaǵı qońsı Azat atanıń dawısı qattı shıǵıp atırǵanlıǵın esitip, dalaǵa juwırıp shıqtı. Onıń ar jaǵına jay salıp atırǵan adamlar Azat atanıń jerine asxana salıp atır eken. Azat ata bolsa heshkim birewdiń jeke zatına qol tiygiziwge haqısı joq ekenligin aytıp atır eken. Batır úyge kelip atasınan haq-huqıq degen ne ekenin soradı.

Ne ushın óz haq-huqıqlarımızdı biliwimiz kerek?

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Azıq-awqat dúkanında Batırdıń atası neden narazı boldı?
2. Qońsılar arasındaqı tartısta kimdiki durıs?

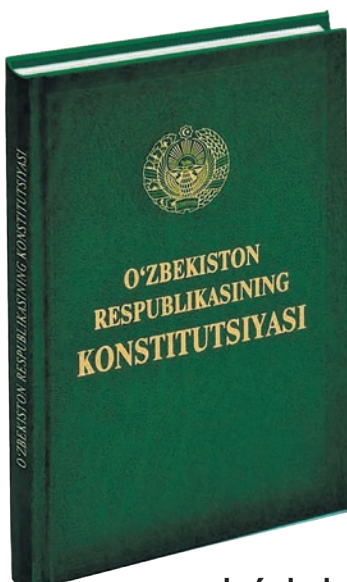
2-tapsırma. Berilgen tekstti oqıń. Sorawlarǵa juwap berıń.

Anvar azanda úyden shıǵıp, avtobusqa jol aldı. Avtobusta jası úlken hayalǵa orın bermedi. Avtobusqa bilet almay túsip ketti. Onı heshkim teksermedi.

Soraw:

1. Anvar qanday ádep-ikramlılıq qaǵıydaların buzdı?
2. Ol ne islewi kerek edi?

MENIŇ KONSTITUCIYAM – MENIŇ QORǴANIM

Hár jılı 8-dekabrde bayramlaytuǵın “Konstituciya” bayramı haqqında nelerdi bilemiz?

«Konstituciya» sózi tariyxta birinshi márte Áyyemgi Rimde payda boldı.

Rim imperatorlardıń ayırım pármanları «konstituciya» dep atalǵan. Bul sóz latın tilinen biziń tilimizge awdarǵanda «qaǵıydalar» degen mánisti bildiredi.

Birden bir tiykarǵı NÍZAM kórinisindegi jazılǵan birinshi konstituciya on segizinshi ásirde Amerika Qurama Shtatlarında payda boldı. Bunda tek 7 statya bolıwına qaramastan, bul hújjet házir de bar. Házirgi kúnde dúnyadaǵı barlıq mámleketler óz konstituciyasına iye. Demek , konstitutsiya jámiyet turmısı hám mámleket dúzilisin tiykarǵı qaǵıydaları menen bekkemlewshi tiykarǵı nızam eken.

Ózbekstan Respublikası Konstituciyası 1992-jılı 8-dekabrde qabıl etildi. Ózbekstan Respublikası gimni, Ózbekstan Respublikası gerbi, Ózbekstan Respublikası bayraǵı, Mámleketlik nıshanlar usı konstituciyamız

belgilep bergen eń áhmiyetli hújjetler bolıp esaplanadı. Ózbekstan Respublikası Konstituciyası altı bólim, jigirma altı bap, bir júz jigirma segiz statyadan ibarat.

- 1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap berin.
- ?** 1. «Konstituciya» sózi birinshi ret qay jerde boldı?
2. Ózbekstan Respublikası Konstituciyası neshe bólim, neshe bap, neshe statyadan ibarat?

2-tapsırma. Ózbekstan Respublikası gimni, Ózbekstan Respublikası gerbi, Ózbekstan Respublikası bavrağı haqqında bilimlerdi eske túsiriń.

JEKE HUQÍQLAR

Ózbekstan Respublikası Konstituciyasınan statyalar menen tanısamız:

24-statya. Jasaw huqıqı.

25-statya. Hárkim erkinlik hám jeke qol qatılmaslıq huqıqı.

27-statya. Hárkim óz atı hám abıroyına , jeke ómirine, jasaytuǵın jayına heshkimniń aralasa almawı huqıqına iye.

28-statya. Ózbekstan Respublikası puqarası respublika aymaǵında bir orınnan ekinshi orıńǵa kóshiw, Ózbekstan Respublikasına keliw hám ketiw huqıqına iye.

29-statya. Hárkim pikirlew, sóz hám isenim erkinligi huqıqına iye.

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriñ .

1. Jasaw huqıqı bizge ne ushın kerek?
2. Jeke mülkti qorgawdıñ ne zárurlıgı bar dep oylaysız?

2-tapsırma. Berilgen teksttegi waqıyağa pikiriñizdi bildiriñ.

Ayzada ata-anasi menen rayonnan Nókis qalasına kóship keldi. Olardıñ úyine jaqın jerde mektep bar edi. Ol jerge barsa, 2-klasta oqıwshı tolıq dep onı qabıllamadı. Bul durıs pa?

Bunnan 3 km jerdegi mektepte onı qabılladı, biraq sabaqlıq joq eken. Burın oqığan mektebiñnen berilgen sabaqlıqlardı alıp kelseñ ğana oqıtamız dedi. Bunday bolıwı múmkin be? Bul jerde nızam boyınsha kim haq?

ALTÍN NÍZAM

Quwanışqa tolğan kewlim,
 Ğárezsizlik alğan elim,
 Orınlanar úmitlerim,
 Kúsh berer altın nızamım.

Oqıwğa, bilm alıwğa,
 Watanğa xızmet qılıwğa,
 Jetik insan bolıwğa,
 Shaqırar altın nızamım.

Hesh insannan emespen kem,
 Bar óz erkim, huqıqım teñ.
 Arqa súyer tiregimseñ.
 Qorғанım altın nızamım.

Kúlimlep quyash nur shashqan,
 Ashıq bolğay bul keñ aspan,
 Erkin ósken men bir jaspan,
 Baxtım - altın nızamım.

N.Mámбетрізаева

? 1-tapsirma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Altın nızam dep atawınıń sebebi nede dep oylaysız?
2. Nızam bolmaǵanda turmıs qanday bolar edi dep oylaysız?
3. Siz qaǵıydalardı jaqsı kóresiz be?

? 2-tapsirma. Elimizde balalar ushın jaratılǵan sharayatlar haqqında aytıp beriń. Sizler jáne nelerdiń bolǵanın qáler edińiz? Pikirińizdi bildiriń.

Eslep qalıń!

Sózlerdiń aqırı **k**, **q** háriplerine tamamlanıp, oǵan dawıslı háripten baslanǵan qosımta jalǵansa, **k** háribi **g** háribine, **q** háribi **ǵ** háribine ózgerip jazıladı.

Mısali: soq-soǵadı, oynshıq-oynshıǵı, tik-tigedi, júrek-júregi

ÁDEP – IKRAMLÍLÍQ HÁM HUQÍQ

HUQÍQ	ÁDEP–IKRAMLÍLÍQ
Mámleket tárepinen belgilenedi.	Bul adamlar arasındaqı qarım-qatnaslarda kórinedi.
Huqıq jámiyetlik qatnasıqlardıń kishi ortalıǵın óz ishine aladı.	Jámiyetlik qatnasıqlardıń keńirek ortalıǵın tártipke saladı.
Minez-qulq “nızamlı-nızamsız” dep bahalanadı.	“Jaqsı-jaman” dep bahalanadı.
Hújjetlerde anıq kórinedi.	Hújjetlerde kórinbeydi.

? 1-tapsirma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Huqıq nelerden turadı?
2. Ádep-ikramlılıq haqqında nelerdi bilesiz?
3. Huqıqlardan paydalanıp, ádep-ikramlı bolmasaq ne boladı?

2-tapsırma. Tóمندegilerden ádep-ikramlılıq hám huqıqtı ajratıń hám kesteni toltırıń.

- sálem beriw,
- úlkenlerge orın beriw,
- tájiriybeli medicinalıq xızmetten paydalanıw,
- bilim alıw,
- tábiyatti qorǵaw,
- kishkenelerge izzet kórsetiw,
- úlkenlerge húrmette bolıw
- saylawlarǵa qatnasıw,
- salıqlardı óz waqtında tólew,
- jámiyetlik orınlarda tártipti saqlaw,
- ata-analarga ǵamxorlıq etiw,
- ustazdı húrmet etiw,
- mektep ustavına boysınıw.

Ádep-ikramlılıq	Huqıq
sálem beriw	medicinalıq xızmetten paydalanıw

SHAÑARAQ – JÁMIYETTİŇ TIYKARǴÍ BÓLEGI

Nızam belgileydi:

Ózbekstan Respublikası Konstituciyasınıń 63-statyasında Shañaraq jámiyettiń tiykarǵı buwını bolıp tabıladı hám jámiyettiń jeke mámlekettiń qorǵawında bolıw huqıqına iye dep kórsetilgen.

Demek jasap turıp insan jámiyet penen baylanıssız bola almaydı. Shañaraq jámiyet huqıq hám mámleket óz ara tıǵız baylanısta.

Bala dúnyaǵa kelgennen keyin onı tárbiyalaw tek ata-ananıń jeke mashqalası bolıp qalmastan, ol keleshek jámiyettiń bolajaq puqarası sıpatında tárbiyalaydı hám ósiredi.

Analıq hám balalıq mámleket tárepinen qorǵaladı. Sñañaraq mámleket hám jámiyet tárepinen qorǵaw huqıqına iye .

 1-tapsırma. Sorawlarğa juwap berin.

1. Shańaraq haqqında konstituciyanın qaysı statyasında ayılğan?

2. Analıq hám balalıq mámleket tárepinen qanday etip qorǵaladı?

 2-tapsırma. Berilgen naqıl-maqaldın túsip qalğan sózlerin ornına qoyıp, izin dawam ettirin. Mánisin aytıp berin.

Qus ... kórgenin qıladı.
Garrısı bar úydiń ... bar.

Ataǵa qarap ... óser,
Anaǵa qarap ... óser.

Ananın ... balada,
... kewli dalada.

Atańa ne qılsań ... sol keledi.

BIZIN HUQIQLARIMIZ

 1-tapsırma. Berilgen huqıqlarımız haqqında maǵlıwmatlardı oqın hám jáne nelerdi qosıwǵa bolatuǵınlıǵın oylap kórin.

Jasaw, dem alıw, zamanagóy taza klass xanasında oqıw, zárúrli oqıw maǵlıwmatlarǵa iye bolıw, jeke buyımlardı saqlaw, qálegen kiyimdi kiyiw, kerek gezinde járdem alıw, májbúriy jumıslarǵa tartılmaw, pikir bildiriw.

BIZIŇ MINNETLERIMIZ

1-tapsırma. Berilgen minnetlerimiz haqqında maǵlıwmatlardı oqıń hám jáne nelerdi qosıwǵa bolatuǵınlıǵın oylap kóriń.

Mektep formasın kiyiw, hámmeni húrmet etiw, waqıttı bos ótkermew, doslar pikirın tıńlaw, jánjellespew, óz waqtında mektepke keliw, ózin ádepli tutıw, basqalardıń zatlarınan ruqsatsız paydalanbaw, mektep múlkinе zıyan tiygizbew, ustazdıń tapsırmasın orınlaw, bir-birińizge járdem.

2-tapsırma. Ótilgen temalardaǵı maǵlıwmatlardan paydalanıp kesteni toltırıń.

Biziń huqıqlarımız	Biziń minnetlerimiz
Zamanagóy klass xanasında oqıw	Muǵallimniń aytqanıń tıńlaw, tapsırmanı orınlaw,

JOL QAǴÍYDASÍ – ÓMIR PAYDASÍ

BIZ USHÍN ÁHMIYETLI SÓZLER

Jol-transport quralları hám piyadalardıń háreket etiwı ushın qurılǵan yaki qolaylastırılǵan jer bólegi.

Jol háreketi – adamlar hám júklerdiń transport quralları járdeminde yaki bunday qurallarsız jollarda háreket etiwı barısındaǵı qatnasıqlar jıynaǵı.

Jol háreketi qáwipsizligi – jol háreketi qatnasıwshılarınıń jol-transport hádiyseleri hám olardıń aqıbetlerinen qorǵanıwı jaǵdayı.

Jolawshı – transport qurallarındaǵı aydawshıdan tısqarı adam.

Piyada – transport qurallarınan tısqarıda bolǵan hám jolda qanday da bir jumıs penen bánt emes shaxs.

Piyadalar jolı – joldıń piyadalar júriwi ushın arnalǵan hám transport qurallarınıń háreket etiwı qadaǵan etilgen bólimi.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Jol degenimiz ne?
2. Jol hereketi qaǵıydaları bizge ne ushın zárúr dep oylaysız?

2-tapsırma. Úyińizden mektepke shekemgi joldan qanday júrip keletuǵınıńızdı túsindirip beriń.

JOL QÁDESIN BILIP AL

Bárinen burın sen óziń,
Jol qádesin bilip al.
Kósheni kesip óter de,
Ján-jaǵıńa názer sal.

Qarsı aldıńnan qarap tur.
Bir azamat saq turıp,
Kúnimizge jarap tur.
Udayına taq turıp.

Nusqaw berer hámmege,
Aytpaydı biraq sóz benen.
Aljaspaysań qarasań.
Túsindirer kóz benen.

Jarqırağan nurlı kóz,
Birin jumsa, biri bar,
Kóp mánili sırlı kóz,
Nurınıń úsh túri bar.

Sağımlansa, sarı kóz,
Dıqqat qoyıń degen sóz.
Jasıl nurı jaynasa,
Piyadalar ótiń tez.

Jadırasa qızıl nur,
Shofyorlarğa nábét bul.
Mashinalar ótkenshe,
Bir azıraq toqtap tur.

Sветофор – ol seniń,
Tártibińdi baqlaydı.
Jol qádesin durıs bilseń,
Qáwip-qáterden saqlaydı.

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Kósheni kesip óterde, ján-jağıña názer salıp júriw ne ushin kerek?
2. Jol qádesin durıs biliwdiń qanday paydası bar?

2-tapsırma. Berilgen teksten bir buwınlı sózlerdi tawıp, aytıp beriń.

JOL HÁREKETI QAĞÍYDALARÍ

Kóshelerde hárqıylı jónelis boyınsha háreketlenip atırğan mashinalar hám adamlar kóp. Olar bir-birine kesent etpewi ushin adamlar jol háreketi qağıydaları

haqqında kelisip alğan. Bul qağıydalardı hámme biliwi shárt. Piyadalar trotuarlarda , mashinalar bolsa, transport júretuğın orınlarda háreketlenedi.

Piyadalardıń ótiw orınları aldına arnawlı belgi ornatıladı.

Eger piyada joldıń bir tárepinen basqa tárepine ótiwi kerek bolsa, ol ótiw ornın tabıwı kerek. Ótiw ornı arnawlı belgi hám “zevra” dep atalatuğın joldağı sızıqlar menen belgilenedi. Joldı kesip ótiwden aldın svetoforga qaraw kerek. Joldan, svetofordıń tek jasıl shırağı janğanda ótiw múmkun.

Qatnaw bólimi-joldıń relssız transport qurallarınıń háreket etiwı ushın arnalğan bólimi.

? 1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Zevra bizge neni eskertedi?
2. Piyada degenimiz kim? Ne ushın piyadalar ótiw orınları belgilenedi?

2-tapsırma. Berilgen súwretten paydalanıp qaysı reńde qanday háreketleniw kerek ekenligin aytıp beriń.

Qızıl shıraq –

Sarı shıraq –

Jasıl shıraq –

DURÍS BAĞDAR BERESEŃ

Svetofor janımsań.
Óz isińe alımsań.
Durıs bağdar bereseń,
Durıs joldan jańılsam.

Sargısh tartsa júzińiz,
Serli bol degen sózińiz.
Shın kewilden berilip,
Tigiler sağan kózimiz.

Jasıl bolıp janǵanıń, Qızıl shuǵla shashqanıń,
Alǵa baǵdarlanǵanıń, Shofyorga jol ashqanıń.
Emin-erkin ótiwge, Piyadalar turadı,
Sennen ruqsat alǵanıń. Ótiwin kútip basqanıń.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń .

1. Svetofor bizge neni eskertedi?
2. Durıs baǵdar bereseń, durıs joldan jańılsam-dep aytıwına ne sebep boladı?

2-tapsırma. Jumbaqtı oqıń hám sheshimin tabıń.

Sarı, qızıl jasıl nur,
Úshewi de hasıl nur,
Dárbentinde jollarım,
Háreketti baqlap tur.
Náwbetlesip úshewi,
Saqshı bolıp saqlap tur.

BIZ USHÍN ÁHMIYETLI QAǴÍYDALAR

Tártipke salıwshı jol háreketin qadaǵalaydı. Ol piyadalar hám aydawshılarǵa járdem beredi.

Háreket etiw bólegi – avtomobillerdiń bir qatar bolıp háreket etiwı ushın eni jeterli bolǵan jol sızıqları menen belgilengen yaki belgilenbegen jol qatnaw bóliminiń uzınsha bólegi.

Tártipke salıwshı – qádelerde kózde tutılǵan signallar járdeminde jol háreketin tártipke salıw wakilligine iye bolǵan adam. Ol tártipke salıwdı ámelge asıradı. Tártipke salıwshı arnawlı kiyimi yamasa tanımalı belgisi (qolǵa baylaǵıshı, qızıl reńde jaqtılıqtı qaytarıwshı, qızıl yamasa bayraqsha) ne iye bolıwı shárt.

Transport quralı – adamlardı, júklerdi tasıwǵa yaki arnawlı jumislardı orınlawǵa arnalǵan qurılma.

Trotuar– joldiń qatnaw bólimine tutasqan onnan kók shóplikler, salmalar, arnawlı tosiqlar menen ajratılǵan hám piyadlardiń háreket etiwı ushın arnalǵan bólimi. Kesipe – jollardiń óz ara bir tegislikte kesilisetuǵın tutasatuǵın hám ajiralatuǵın ornı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Tártipke salıwshı bizge neni eskertedi?
2. Trotuar degenimiz ne?

2-tapsırma. Berilgen súwretten paydalanıp, tártipke salıwshı arnawlı kiyimi onıń wazıypasın aytıp beriń.

SVETOFOR BOLMAǴAN JERDE

Barlıq jerde svetofor bolmaydı.
 Jáne tártiplewshi bárhá turmaydı.
 Sonıń ushın bes barmaqtaı bilip al,
 Jol júriwdiń qádelerin ondayda.

Kóshelerdiń ortasında oynama.
Ruldegi shofyorlardı qıynama.
Bir mashina kórinse de uzaqtan,
Onnan burın ótemen dep oylama.

Piyadasań trotuar dep bil jolıńdı,
Ádetke aylandır hár kún onıńdı.
Joldan júrgenlerge tiygizbe zıyan,
Aldı-artıńa selteńletip qolıńdı.

Mashina kiyatır jel bolıp esip,
Biraq kóriner ol qashıqta,
Sağan ótiw kerek, kósheni kesip,
Mashınağa jol ber, óziń asıqpa.

Ol ótkennen keyin alğa qádem qoy sende,
Shep tárepke jiber eki kózińdı.
Joldıń ortasına anıq kelgende,
Oń jağıńa awdar eki kózińdı.

S.Abbazov

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Svetofor bolmağan jerden qalay ótemiz?
2. Joldan júrgenlerge tiygizbe zıyan,

Aldı-artıńa selteńletip qolıńdı – degen qatarlardan neni túsinesiz?

2-tapsırma. Qosıqtı oqıń. Svetofor bolmağan jerde qanday háreketleniw kerek ekenin aytıp beriń.

JOL HÁREKETI QATNASÍWSHÍSÍ

Jol háreketi qatnashishisi – jol háreketinde transport qurali aydawshisi, jolawshi yamasa piyada sipatında tikkeley qantashishi.

Quwip ótiw – iyelegen háreket etiw bóliminen shıǵıp aldında ketip baratırǵan transport quralınan ozıp ketiw.

Jaqınlap kiyatırǵan mashinanıń aldınan joldı kesip ótiw múmkin emes, sebebi ol birden toqtay almaydı.

Piyada toqtap turǵan avtobus hám trolleybustıń artqı tárepinen, trambaydıń tek aldı tárepinen kesip ótiwi shárt.

Joldıń qatnaw bólimine shıqqan piyada irkilip qalmawı kerek. Ótiwge úlgermegen piyada qarama-qarsı baǵıttaǵı transportlardı ajratıwshı sızıqta toqtawı lazım. Keyingi háreket etiw qawipsiz ekenligine isengen jaǵdayda ǵana hám svetofor yaki tártipke salıwshınıń signalların esapqa alǵan halda ótiwdi dawam etiwı múmkin.

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Jol háreketi qatnasıwshısı kimler eken?
2. Piyada ne ushın toqta turǵan avtobus hám trolleybustıń artqı tárepinen, trambaydıń tek aldı tárepinen kesip ótiwi shárt?

2-tapsırma. Joldıń qatnaw bólimine shıqqan piyada mashina kiyatırǵanın kórip qaldı. Ol ne islewı kerek?

USÍNDAYDAN BOLADÍ

Kóp jollardıń kesisken,
Bándirgisi boladı,
Mashina da, jayaw da,
Ótiwge baǵdar aladı.

Jol qádesin bilmegen,
Ómirin qáwipke saladı.
Ótemen dep asıǵıp,
Albıraqlap qaladı.

Baxıtsızlıq gey waqta,
Usındaydan boladı.
Bilmegenniń otına,
Bilgenler de janadı.

Jol transport hádiyesi – transport quralınıń jolda háreketetiwi barısında júz bergen hádiyse.

1-tapsirma.

1. Baxitsiz hádiyse degende neni túsinesiz?
2. Jol qádesin bilmegen, ómirin qáwipke saladı-dewiniń sebebi ne?
3. Joldan ótkende alıraw nelikten kelip shıǵadı?

2-tapsirma. Berilgen sózlerden paydalanıp kishi tekst dúziń.

Jol, trotuar, júriw, toqtaw, ótiw, jeńil mashina.

TRANSPORTTÍ KÚTIW, MINIW HÁM TÚSIW QAǴÍYDALARÍ

Óship-janıwshı kók reńli yaki kók hám qızıl reńli shıraq yaki arawlı sesli signalın jaǵıp kiyatırǵan transport jaqınlap qalǵan bolsa, piyadalar qatnaw bóliminen ótpewi kerek. Eger ol jerden ótip baratırǵan bolsa, transportqa jol berip shaqqanlıq penen qatnaw bólimin bosatıwı shárt.

Transporttı kútiw maydanshalarında, olar bolmasa trotuar yaki jol shetinde kútiwi kerek.

Qatnaw bóliminen biyik jaylasqan maydanshalar menen úskelenenbegen bándirgide transport tolıq toqtaǵannan soń miniw ushın joldıń qatnaw bólimine shıǵıwǵa ruqsat etiledi. Al onnan túskennen keyin irkilip qalmaq, joldıń qatnaw bólimin bosatıwı shárt.

1-tapsirma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Mektepke kiyatırǵanda hám qaytqanıńızda transportqa qanday minesizler?
2. Ne ushın joldıń qatnaw bóliminde turıwǵa bolmaydı?

2-tapsırma. Berilgen súwrette neler súwretlen-genligin aytp berin.

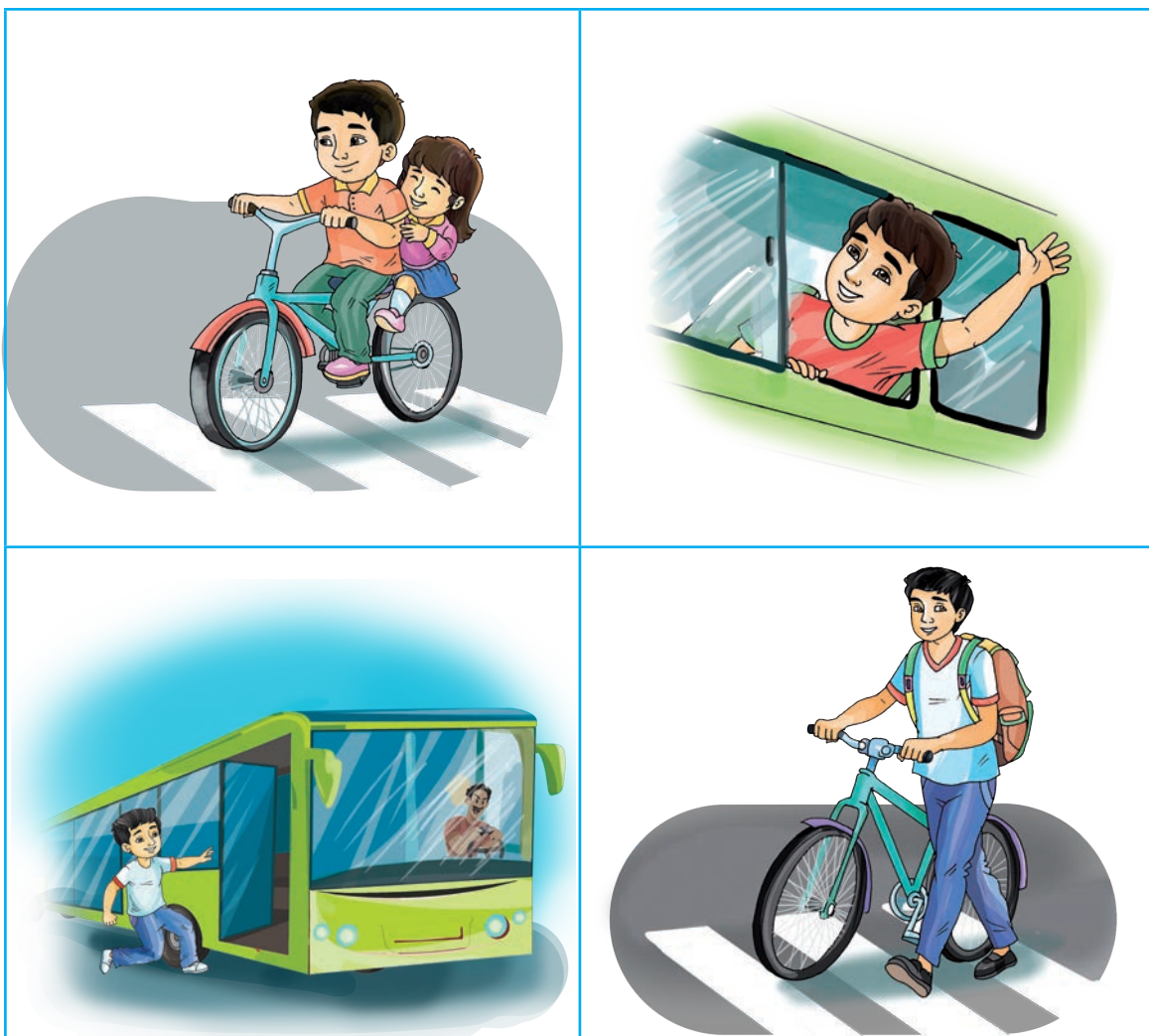
AYDAWSHÍ HÁM PIYADA

Aydawshi – jollarda transport quralların basqarıp baratırǵan shaxs. At arba, haywanlardı minip háreket etip baratırǵan yamasa olardı jeteklep baratırǵan, sharwa malların aydap baratırǵan shaxslar da aydawshi boladı.

Piyada – transport qurallarınan tısqarıda bolǵan hám jolda qanday da bir jumıs penen bánt emes shaxs. Belosiped, moped, motocikl, balalardıń hám mayıplardıń arbasın tartıp baratırǵanlar da piyada esaplanadı.

- 1-tapsirma.** Sorawlarğa juwap beriñ.
1. Kimler aydawshılarğa teñlestirilgen?
 2. Piyada hám piyada bolıp esaplanbaytuğınlar kimler?

2-tapsirma. Berilgen súwretler tiykarında jol háreketi qağıydalarınń buzılğanıń dálillep beriñ.

NÁWBETKE TURÍWDÍ BILESIZ BE?

NÁWBETIN BERDI

Anası Náziyranı azıq-awqat dúkanına jiberdi. Qolına anasınıń plastik kartasın uslağan Náziyra ayılğan barlıq

zatlardı aldı da kassanıń aldına keldi. Kassa aldında úsh-tórt adam bar eken. Náwbettiń izin sorap, ol da turdı. Sol gezde bir jası úlken ata keldi de, turǵanlardan náwbetsiz ótip ketpekshi boldı.

– Ata, náwbetke turiń, bizler de asıǵıspız, – dedi bir hayal.

– Hesh bolmasa, sálemlesip, ruqsat sorań, ata, jas balalar da náwbette turıptı, ótkerip atırǵan joqpız, – dedi 20 jaslardaǵı jigit.

Náziyra bir túrli bolıp, uyalıp ketti. Meniń ornıma tura ǵoyıń ata, – dedi ol. Biraq, tik turıp sharshap qalmaysız ba? Meniń náwbetim eki aǵaydan keyin edi.

– Raxmet, qızım, baxıtlı bol, – sharshamayman, – dedi ata, tek sırtaǵı otırǵısha aqlıǵım qalıp edi. Sonı oylap asıqqan ekenmen.

Jas qızdıń ata menen sóyleskenin esitken adamlar tım-tırıs boldı. Sol gezde gezegi kelgen hayal:

– Meyli ata, kele ǵoyıń, bizdi de ǵarrılıqqa, aqlıqqa jetkersin, men sizden keyin – aq tura ǵoyaman, – dedi.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Náwbette turǵanlardıń qaysısı durıs pikir ayttı dep oylaysız?

2. Ata kassa menen náwbetsiz esaplasıw ushın turǵanlardan ruqsat alıwı kerek pe edi?

2-tapsırma. Berilgen tekstten waqıya qatnasıw-shılarınıń hárbirine pikir bildiriń.

SÁLEM BERIW ÁDEBI

1-tapsırma. Náwbette turıw menen baylanıslı waqıyanı esleń. 20 jaslardaǵı jigit ataǵa hesh bolmasa sálem berip, ruqsat sorań-degen edi ataǵa.

Endi oylanıp, sorawlarğa juwap berıń.

1. Kim kimge sálem beriw kerek?
2. Qay jerde qanday sálemlesiwge boladı?

2-tapsırma. Tekstti oqıń. Sálemlesiwge baylanıslı úrp-ádetlerdi aytıp berıń.

Milliy úrp-ádet turmıstıń ajıralmas bólegi. Ol jeke bir adam tárepinen oylap shıǵarılmaydı. Turmıstıń ózi payda etedi. Úlken kishige sálem beriw, húrmet etiw ata-babamızdan dástúr bolıp kelgen. Sálemlesiw, kórisiw ózine tán sheberlik bolıp, danıshpan xalqımız adamnıń sálemlesiwine qarap qanday tárbiya alǵanına baha bergен.

Assalawma áleykum – arab tilinen alıńǵan sóz bolıp, “Sizge tınıshlıq tileymen” degen mánisti bildiredi. Sálemlesiwge juwap retinde “Waleykum assalam” dep juwap qaytarıladı. Yaǵnıy, “Sizge de tınıshlıq tileymen” dew arqalı sálem qabıllanadı. Kirip kelgende sálem menen kiriwi lazım. Jası úlkenlerge, kópshilikke birinshi bolıp sálem beriwge háreket etedi. Adamnıń kúnlik háreketi sálemlesiwden baslansa, sálemlesiwde qolın

kóksine qoyıp, kishi peyillik, ádeplilik penen shın júrekten sálem beriw zárúr. Kópshilik arasında ókpelesip qalğan adam bolsa da giyne saqlamay sálem beriw ádeplilik belgisi.

3-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Sálemlesiw haqqında nelerdi bilip aldırńız?
2. Ókpelesken adamlarǵa sálem beriw nege kerek dep oylaysız?

4-tapsırma. Hár bir xalıqtırń sálemlesiw sózlerinen mısal keltirıń.

DÓRETIWSHILIK DIKTANT

1-tapsırma. Gáplerdiń mazmunına sáykes sózler qosıp aytırıń.

1. Biz óz ... jaqsı kóremiz, bir-birimizge óz ... beriwge tayarmız.
2. Ádepli ... jaqsı sózler menen qatnas jasaydı.
3. Atam menen ... bardım.
4. Kempir apam azıq-awqat dúkanında ... sawda isledi.

Kerekli sózler: doslarımızdı, bala, bazarǵa, náwbetsiz, náwbetimizdi

2-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Qaysı kóshede turasız, kóshede qanday dúkan, dógerek bar?
2. Qaysı qalalardı bilesiz, qanday tariyxıy orınlardı kórdırńız?
3. Doslarırńız benen qay jerge bardırńız, ol jerde náwbetke turıw boyınsha qanday qıyınshılıq bar?

SÍYLASÍQ

Bir saparı kóshede,
Júdá ántek is isleppen,
Jas úlkendi kórsem de,
Sálem bermey ótippen.

Jıynastırıp úy aldın,
Anam sırtta júr eken,
Biraq meniń qılwamdı,
Ańgarıp ol tur eken.

Jas úlkendi kórgende,
Dedi anam sálem ber.
Baslanadı sıylasıq,
Sonday sátli qádemnen.

Basım edi balalıq,
Bul sóz wásiyat boldı.
Sonnan berli anamniń,
Sózi qálem-xat boldı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Bala qanday isi ushın uyaldı?
2. Anası oǵan ne dep násiyat berdi?
3. Jası úlkenge sálem beriw haqqında pikirlerińizdi bildiriń.

2-tapsırma. Berilgen qosıqtı oqıń hám mazmunın aytıp beriń.

JAQSI SÓZ AYTÍP KEL MAĠAN

Jaqsı sóz-janniń azıǵı,
Jaqsı sóz ayt sen maġan,
Qulaqtıń joq jazıǵı,
Adam dep seni tıńlaġan.

Jaqsı sóz benen sıylasań,
Jılan da innen shıǵadı,
Kereksiz jerde tıymasań,
Hár bále tilden shıǵadı.

T.Seytjanov

1-tapsırma. Berilgen qosıqtı oqıń hám mazmunın aytıp beriń.

2-tapsırma. Jámiyetlik orınlarda, kóshede jası úlkenler menen qarım-qatnas jasawda paydalanatuǵın sózlerdi aytıp beriń.

KIMDIKI DURÍS?

Bazar kúni há demey,
Toldı avtobus tazadan.
Tiyisli orın tawıp alıp,
Otırdı tez hár adam.

Onıń kórkem keń ishinde,
Ġarrı menen jas ta bar.
Hámmeden de jası kishi,
Qalbay, Polat dos ta bar.

Sonda avtobus basqishinan,
Kirip keldi bir ġarri.
Jetpislerge barip qalġan,
Shama menen jasları.

Ol jaylasıp otırmay-aq,
Júrdi avtobus ilgeri.
Biraq, orın bermedi,
Balalardıń hesh biri.

Aqırında, eki dostan,
Ėarri orın soradı.
Sonda, Qalbay kóz alartıp,
Ėarriġa tez qaradı.

– Kóreseń be ġarri óziń,
Mına jazıw ne degen?
«Balalar ushın» dep qoyıptı,
Orın bizge berilgen.

Óz dostınıń bul sózine,
Ketti Polat qısınıp.
– Keshir, ata! – dedi birden,
Oġan orın usınıp.

J.Dilmuratov

- **1-tapsırma.** Sorawlarġa juwap beriń.
1. Avtobusta qanday waqıya boldı?
 2. Qalbaydıń dálili durıs pa?
 3. Polat ne ushın qısındı, ġarriġa ne dedi?

- **2-tapsırma.** Qosıqtıń mazmunınan paydalanıp,
“Biz ádep-ikramlı oqıwshımız” temasında kórinis
shólkemlestiriń. Rollerge bólip oqıń.

NÁWBETTE TURÍW ORÍNLARÍ

MEKTEP ASXANASÍDA

1-tapsırma. Berilgen súwretler tiykarında tekst dúziń. Onda oqıwshınıń náwbetke turıwǵa ketetuǵın waqtı haqqında aytıp beriń.

2-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Óz-ózine xızmet etiw sizge unay ma?
2. Mektep asxanasında siz ushın xızmet etiwshi adam bolıwın qáler me edińiz?

2-tapsırma. “Ádep-ikramlılıqtıń náwbetke turıwdıń menen qanday baylanısı bar?” degen temada kishi tekst dúziń. Pikirlerińizdi dálillep beriwge háreket etiń.

ÁDEPSÍZ BOLǴÍM KELMEYDI

Aytqanda tildi almaǵan,
Ya gapke qulaq salmaǵan,
Jumsaǵan jerge barmaǵan,
Gejir bolǵım kelmeydi.

Júrmeymen buǵıp tasadan,
Mártlikke qushaq ashaman.
“Bolsın dep mázi bas aman”
Ótirik aytqım kelmeydi.

Jónsiz dawıl kibi esip,
Ya aytalmay gápti kesip.
Ruqsatsiz ashıp esik,
Ádepsiz bolǵım kelmeydi.

Orpańdı tawıp oynaǵan,
Ádeti jaqsı bolmagán,
Jawın jawmay jawraǵan,
Salaq bolǵım kelmeydi.

X.Saparov

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Shayır qaysı ádetlerdiń ózinde bolǵanın qálemeydi?
2. “Bolsın dep mázi bas aman, ótirik aytqım kelmeydi” degendi qalay túsinemiz?
3. Ádepsiz, salaq, gejr degen sózler qanday balalarǵa ayıladı?

2-tapsırma. Kesteni toltırıń.

Nelerdi islewge boladı?	Nelerdi islewge bolmaydı?

VII BÓLIM. OQÍW JÍLÍ DAWAMÍNDÁ ÓTILGENLERDI TÁKIRARLAW

JAS EKONOMIST

1-tapsırma. Qosıqtı oqırń. Tayınshaq hám atlar haqqında aytıp berıń. At ferması, atlar jarısı boyınsha bugingi kúnde qanday isbilermenlik alıp barıwǵa boladı?

TAYINSHAQ

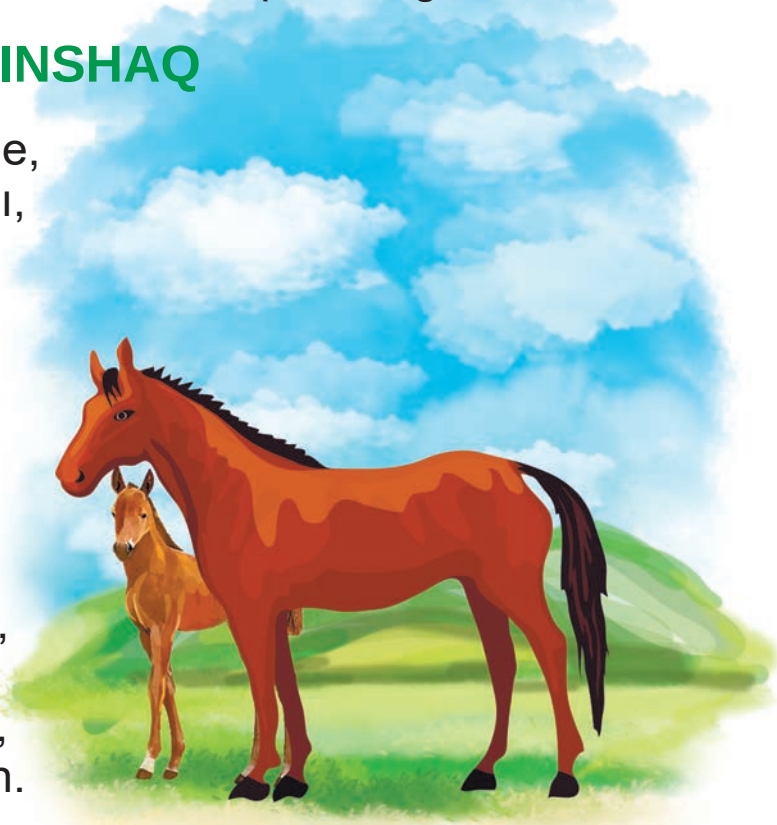
Awılda atamnıń úyinde,
Tayınshaq bar shıraylı,
Appaq-appaq ózi de,
Jurt qızıǵıp qaraydı.

Anasınıń qasınan,
Alıslarǵa ketpeydi.
Sıypalasam jalının,
Kisnese de, teppeydi.

Seyisleymen mudamı,
Júdá jaqsı kóremen.
Shapqılap keń dalanı,
Sál, úlkeyse minemen.

Qulaqları shansılıp,
Uzaqlarǵa shapqılar,
Quyırqları bir qushaq,
Erteń júyrik at bolar.

Tayınshaǵım, tayınshaq,
Samallardan ozıp ket.
Túnde anaw ayǵa shap,
Tulpar bolıp tezirek.

2-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Tayınshaq hám anası haqqında nelerdi aytıp berip atır?

2. Kisnese de teppeydi, jaqsı kóremen,minemen sózleriniń mánisin bilesiz be?

3. Tayınshaqtı baǵıw ushın qanday uqıp kerek boladı?

 3-tapsirma. Fermada at, qoy, mal bağıw boyınsha mağılwmāt toplań. Siz fermada qanday jumislardı orınlawğa imkaniyatıńız bar ekenligin oylap kóriń. Bunıń menen shańarağıńızğa qanday payda keltirgen bolar edińiz?

OYLAP TABÍLÍWLAR

 1-tapsirma. Berilgen tekstti oqıń. Kompostıń turmısımızda qanday áhmiyetke iye ekenligin aytıp beriń. Oylap tabılıwlar haqqında úyrengen bilimlerińizdi búgingi texnika jańalıqları menen salıstırıń.

KOMPAS

Kompas eń birinshi janalıq úskene bolıp, teńizde júzetuğın úlken kemelerde jol tabıwda úlken járdemshi boldı. Qıtayda jer júziniń barlıq táreplerin kórsetetuğın úskene oylap tabıldı. Dáslepki kompas qasıqtıń formasındağı kóriniske iye bolıp, bir tárepi jıńışke magnitten islenip, bas beti dóńgelek shar kórinisinde edi.

On birinshi ásirde Qıtayda kompastıń kórsetkish tili jasalma magnitten soğıldı. Magnitlengen temir kompas

balıq formasında bolıp, qızargansha ısıtılp, suwı bar ıdısqa salınadı. Bul suwda kompastıń bası aylanıp, qubla tárepke qarap turatuǵın edi.

Eger basta kompastıń kórinisi magnitlengen iyneni aǵash ústine jaylasıp, ol suw salınǵan ıdıstıń ishinde bolsa, endi sol úskeneniń ústin shiysha menen jabatuǵın boldı. Sonda bul qap kompastı samaldan qorǵap turatuǵın edi.

Eń birinshi áyyemgi kompas – «qublalı kórsetiwshi» dep ataldı

2-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Kompas haqqında nelerdi úyrendińiz?
2. Ne ushın kompastı alıp júriw kerek?

3-tapsırma. Qubla, arqa, batıs, shıǵıs, kún batar, kún shıǵıs haqqında ayıp beriń.

SÓZLERDI ORNÍNDÁ QOLLANÍW

1-tapsırma. Berilgen tekstti oqıń. Teksttegi ǵarrınıń jigitke aytqanların oylap kóriń. Miyman jigit penen basqa qanday sózlerdi qollanǵan bolar edińiz?

Uzaq joldan sharshap kiyatırǵan bir jigit azıraq dem alıw ushın bir úyge kiredi. Úyde bir ǵarrı jasaydı eken.

Sálemshi bolsań, joqarı shıq, pıshıǵım, – depti ǵarrı. Jigit jambaslap jatıp, ishinen “pıshıǵı nesi? – dep hayran qalıptı da sharshaǵanı sebepli uyqılap qalıptı. Birazdan soń “Arıslanıw, awqat tayar boldı” – depti ǵarrı. Awqattı jep bolǵannan soń raxmetin ayıp ketpekshi bolıptı. Jolıń bolsın, jırshım, – dep xoshlasıp qalıptı ǵarrı.

Onıń jumbaqlı sózleriniń mánisin túsinbegen jigit danıshpanǵa barıp soraptı. Danıshpan oǵan bılay depti:

Qonaq bargan jerge kirerden aldın qanday kútip alar eken dep uwayımlaydı. Sonıń ushın “Sálemshi bolsań, joqarı shıq, pıshıgım” degen.

Qonaqtıń kewlin alıw – mezbannıń wazıypası. Senıń kewlıńdı kóteriw ushın, ol seni “arıslanıw” dep awqatqa shaqırdı. Qonaq bolğan jerde kórgen sıyıńdı qalay etip adamlarğa jetkerip beriw seniń óz erkińde. Sol ushın seniń menen “Jolıń bolsın, jırshım” – dep xoshlasqan.

Demek, hárbir sózdiń tereń mánisi bar, onı orınlı jerinde qollanıw arqalı insan kewline jol taba alıw múmkin. Jaqsı sózler arqalı dos bolıp jasağanğa ne jetsin!

2-tapsırma. Sorawlarğa juwap berıń.

1. Jigit ne ushın ğarrınıń úyine keldi?
2. Ğarrınıń miymandoslıǵı sizge unadı ma?
3. Miyman jigit penen basqa qanday sózlerdi qollanğan bolar edińiz?

3-tapsırma. Ózlerińiz oqıǵan erteklerdegi haywanlar haqqında aytıp berıń.

TARIYXÍY ORÍNLAR

Topıraqqala tusında,
Buldırap tur Qarataw.
“Turıp múmkin usında
Beruniy da qaradı-aw”

Albomınday tariyxtıń,
Mınaw bálent qorǵanı,
Mákanı bolğan xalıqtıń
Súrip ótken jorǵanı.

Múlgip turǵan qorǵanı,
Mıń jıllardan bermaǵan.

Kóship ketken qorǵanı,
Heshbir adam qalmaǵan.

Sol bayaǵı sol ómir,
Ayańlaǵan arbası.
Bizler súrgen gúl ómir,
Bayaǵınıń jalǵası.

T.Jumamuratov

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Topıraqqala qaysı rayonda jaylasqan?
2. Ne ushın Beruniy da usı qaladan turıp qaraǵan dep ayılǵan?

2-tapsırma. Berilgen sózlerdi buwınlarǵa bólip oqıń.
Bizler súrgen gúl ómir, bayaǵınıń jalǵası.

JOL HÁREKETI QAǴÍYDALARÍ

1-tapsırma. Jol háreketi qaǵıydaları boyınsha qosıqtı oqıń. Mánisin aytıp beriń.

Jollardıń kesisken,
Jerinde toqta.
Aldı-artıńa qarap,
Ózińdi baqla.

Mashina kórseń,
Ótemen deme.
Baratuǵın jerińe,
Jetemen deme.

Sen temir emesseń.
Asıǵıp ozba.
Joldan júretuǵın
Qádeni buzba.

Ótip ketiw ushın,
Kók bop janaman.
Qáwipsiz júriwge,
Wáde qılaman.

Áy bala! Bul sózdi,
Yadıńda saqla.
Qızıl bolıp jansam,
Sen dárhal toqta!

X.Saparov

? 1-tapsirma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Jol háreketi qağıydaları haqqında ne ayıladı?
2. Sen temir emesseń, asıgıp ozba degen qatarlarda ne haqqında ayılğan?

ÓZIŇDI DURÍS USLAP, BASQARA BIL

Adamnıń ózin-ózi durıs tuta biliwi úlken óner esaplanadı. Kóshede jası úlkenlerdi kórgenińde jıllı júz benen sálemles. Sorawlarına tolıq hám sıpayılıq penen juwap ber.

Úlken kisilerdiń aldında tik tur, aytqan sózlerin dıqqat penen tıńla. Basıńdı olay-bılay qıysańlatpa. Qolıńdı aldına alıp tur. Onı qaltańa salıp yamasa qolıń menen onı-bunı islep jıbırlatıp turma.

Úlken adamlarğa jaqpağan minez-qulqıńdı tákirarlap islemewge umtıł. Olar unatatuğın qılıqlardı óz boyıńda toplawğa úyren. Úlkenler aqıl aytsa, onı ıqlas penen qabil et. Úlkenler aldında kelisse de, kelispese de sóyley berme. Hárbir sózdi oylanıp sóyle. Orınsız sóz aytpa. Úlkenlerdiń sózin bólme, sorasa gana juwap ber.

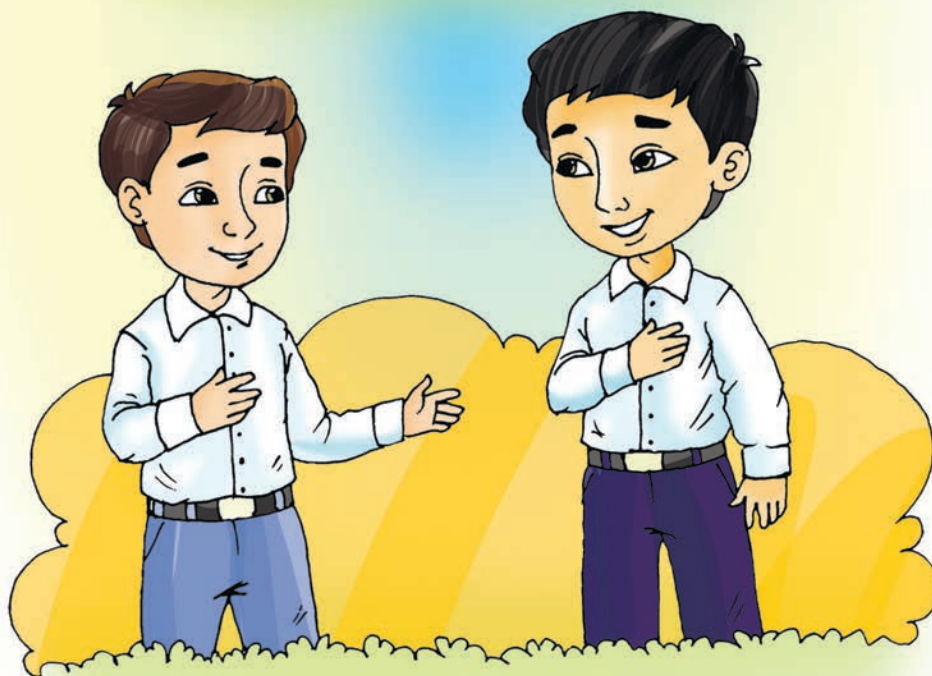
Úlkenlerdi barlıq waqıt húrmetlewdi umıtpa, olardı sıyla, kishipecil bol. Ózińnen úlkenlerge barlıq waqıtta tanısań da, tanımasań da sálem ber. Jası úlkenlerdiń aldınan hesh waqıtta kesip ótpe.

? 1-tapsirma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Tekstte qanday qağıydalar haqqında ayıladı?
2. Ne ushın úlkenlerge jaqpağan islerdi islemewimiz kerek?
3. Jası úlkenlerdiń aldınan hesh waqıtta kesip ótpe degende neler názerde tutilğan?

2-tapsırma. Berilgen súwretlerden qaysıları jaqsı, qaysıları jaman ádet ekenin aytıp berıń.

O'quv nashri

ANA TILI HÁM OQÍW SAWATLÍLÍGÍ

2-bólim.

*Uliwma orta bilim beriw mektepleriniń
2-klasi ushin sabaqlıq*

(Qoraqalpoq tilida)

Xudojnik – Umid Sulaymonov

Redaktor – Sarbinaz Tóremuratova

Kórkem redaktor – Sarvar Farmonov

Texnik redaktor – Akmal Sulaymanov

Korrektor – Gáwhar Utewlieva

Dizaynerler – Dilmurod Mulla-Axunov,

Ixvoliddin Salohitdinov

Operator – Shaxobiddin Maxmadiev

Basiwǵa 06,09,2021-jılda ruqsat etildi.

Ólshemi 60x81 1/8. Arial garniturası. Kegli 16 shponli.

Ofsetbaspa. Shartli baspa tabaǵı 13,95.

Nashriyot-hisobtabaǵı 8,64 baspa-esap tabaǵı.

Nusqası ____ dana. Buyırtpa № ____

Ijarağa beriletuğın sabaqlıqtıń jaǵdayın kórsetiwshi keste.

№	Oqıwshınıń atı hám familiyası	Oqıw jılı	Sabaqlıqtıń alıńandaǵı jaǵdayı	Klass basshısınıń qolı	Sabaqlıqtıń tapsırılǵandaǵı jaǵdayı	Klass basshısınıń qolı

Sabaqlıq ijarağa berilip, oqıw jılı aqırında qaytarıp alıńanda joqarıdaǵı keste klass basshısı tárepinen tómendegi bahalaw ólshemleri tiykarında toltırıladı:

Jańa	Sabaqlıqtı birinshi paydalanıwǵa berilgendegi jaǵdayı
Jaqsı	Sırtqı muqabası jaqsı, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen ajratılmaǵan. Barlıq betleri bar, jrtılmaǵan, betlerde sızıq hám jazıwlar joq.
Qanaatlandırarlı	Sırtqı muqabası biraz ezilip, shetleri qayrılǵan, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen ajratılǵan jaǵdayı bar, biraq qanaatlandırarlı dárejede ońlanǵan. Jrtılǵanbetleri qayta jelimlengen. Ayırım betlerine sızılǵan.
Qanaatlandırarsız	Sırtqı muqabası jrtılǵan. Ústine sızılǵan.Sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen ajratılǵan yamasa pútkilley joq. Qanaatlandırarsız dárejede ońlanǵan. Betleri jrtılǵan, ayırım betleri jetispeydi. Ayırım betlerine sızılǵan, boyalǵan. Sabaqlıqtı tiklewge bolmaydı.